

Антарктида

Олександр Довженко

ВІД АВТОРА

В цьому літературному сценарії немає вигаданих персонажів. Вони взяті з записок Ф. Беллінсгаузена "Двукратные изыскания в Южном Ледовитом океане" і названі своїми іменами від капітанів до рядових матросів з закріпачених селян, імена яких Беллінсгаузен знайшов своїм моральним обов'язком увічнити в книзі в особливому списку.

Я теж вважав своїм обов'язком зробити це, створюючи їх образи, як я розумію, намагаючись при цьому по можливості повніше і точніше, в межах одного фільму, викласти зміст книги Беллінсгаузена художніми засобами.

Сценарію надано характер героїчної кінопоєми. Формі викладу приділено дуже багато уваги, аби режисер і актори в своїй роботі були позбавлені сумної необхідності пробиватися до фільму крізь зарості сценарної сухості та схематизму, а навпаки: щоб сценарій полегшував їх роботу, будив високі почуття і створював творчу атмосферу в роботі над кожним епізодом і в усій картині в цілому.

Деякі авторські літературні відступи прошу розглядати не як прикрашування чи обхід кінематографічних образотворчих засобів, а як можливі дикторські тексти, які будуть допомагати розкриттю пізнавальної та художньої суті майбутнього фільму.

В Кронштадті починає світати.

По гранітній набережній Кронштадта іде моряк Степан Паліцин в супроводі дружини і матері. Голова його високо піднята, очі спрямовані в далечінь.

Далі йдуть архангельські велетні, марсові Пилип Блоков і Данило Коренев. На їх злегка схвильованих небуденних обличчях такий самий вираз влади далекого, як і в Паліцина. Данило Коренев ходив уже два рази навколо світу.

Б'ють склянки.

Йде суворий, задумливий штурман Ільїн і на ходу вже віддаляє рухом руки своїх рідних. На рейді ледве мріють в тумані кораблі. Б'ють склянки.

Іде матрос першої статті Прокіп Касаткін, щасливо посміхаючись, обнявши Надію. І Надія, теж з усмішкою і залита сльозами, про щось говорить, говорить, говорить, не розуміючи, що він уже майже не чує її. На обличчі в кожного моряка начебто написано: "Невідома путь моя довга, і весь я вже у владі великого настільки, що все навколо здається мені байдужим, перехідним, малим і начебто минулим. І ви в тому числі, дорогі мої. І чим більше бачу я смутку у ваших очах, тим скоріше... попрощатись би, скоріше попрощатись..."

Кінчається біла ніч.

Молодий лейтенант Михайло Лазарев приймає благословення матері, і вже відриває його від неї та ж непоборима сила.

Б'ють склянки вдалині.

Всі близькі й родичі на березі йдуть вже нарізно. Спустошені і разом з тим піднесені. Нема ні сліз, ні драматичних рухів. Схвильовані, глибоко людяні погляди очей спрямовані в море.

На корпусах кораблів назви: "Восток" і "Мирный".

На екрані виникають гравюри тридцятих років минулого століття напливами, наче з води, картини і моделі кораблів, портрети офіцерів, матросів, антарктичні і тропічні пейзажі, пінгвіни, морські чайки, полінезійські ідоли, історичні дати.

Коли малюнки, географічні карти і моделі кораблів зникнуть, залишивши місце реальній палубі корабля, буде видно, що все відбувається в Кронштадті літнім ранком 1819 року.

Дикторський текст, який буде супроводжувати всі початкові кадри фільму, доведе до відома глядача, що в цей знаменний день, саме 4 липня 1819 року, Росія, яка перемогла Наполеона з його "дванадцятьма мовами", посилає в район південних широт земної кулі два кораблі під командою кращих своїх офіцерів — Ф. Ф. Беллінсгаузена і М. П. Лазарева, давши їм науково-дослідне завдання — перевірити океанографічні карти, обслідувати крайні широти біля Південного полюса і з'ясувати, чи справді мав рацію англійський мореплавець Кук, який стверджував, що ніякого материка в області Південного полюса немає і що загадкова Антарктида існує в одній лише фантазії кабінетних учених. Більш того, кораблі одержали завдання наблизитись до самого Південного полюса.

На карті земної кулі ще біліють плями недосліджених місць, але таємниці вже доживають останній свій час.

Маленька ескадра в складі двох трищоглових шлюпів зараз виходить в плавання, якому судилось стати епохальним і безсмертним. Імена героїв Антарктиди.

Командир "Востока" Ф. Ф. Беллінсгаузен, один з кращих офіцерів російського флоту, з чогось дуже не-вдоволений. Чому він такий суворий, зажурений і що його тривожить, не знає на палубі ніхто: ні офіцери, ні матроси, а коли хто й догадується, — мовчить: справи все одно вже не поправити. Всі зайняті на палубі навантаженням, чисткою, перевіркою. Увесь екіпаж корабля вже заглибився у владу деякої зреченості, як це буває звичайно перед дальніми плаваннями, і всім здається, що їм хочеться скоріше відірватися від рідних берегів назустріч невідомому. Тільки чому капітан такий невдово-лений?

Невдоволений і командир "Мирного" — старший лейтенант М. П. Лазарев, теж один з найвидатніших офіцерів флоту. "Мирный" — корабель, збудований на славу. Будував кращий корабельний майстер Степан Колодкін за проектом відомого інженера Курепанова, але справа не тільки в кораблі.

Майстрові кораблів Степанові Колодкіну здається, що Лазарев невдоволений саме його, Колодкіна, роботою. А в Степана Колодкіна вже два сини старші за Лазарева, теж корабельні майстри, і ось на тобі, — доводиться все пояснювати, показувати, переконувати.

— Працювали, вашкородь, не покладаючи рук. І те сказати, — адже це не будинок:

корабель в океані. Фортуна! Як треба було пригнати все до останнього болтика! Скільки уваги, праці, скільки таланту й любові вложено в корабель, якщо хто розуміє!

Показуючи витвір своїх рук командирові судна, Ко-лодкін глянув на бізань-щоглу і, підвівши голову, ніжно посміхається:

— Ось бізань, дивіться! Бачили бізань? Наречена! Ах, красуня, красуня! Признатися, скільки збудував кораблів, скільки поставив щогл, але такої ще не доводилось ставити!

— Класна бізань, Даниловичу, бачу,— зауважує, зітхаючи, лейтенант Лазарев.— Шлюп, що й казати, зроблено на славу. Тільки швидкість, братець ти мій... інженер не розраховував. Що це за швидкість? Ноїв ковчег, а не корабель.

— Ну! Жвавістю він справді не той... Не вийшов жвавістю! — старий майстер зажурено розводить руками.— Хід у нього, як кажуть, у відповідності з ім'ям — "Мирний". За решту будьте благонадійні. Згадаєте не раз.

— Ох, як це все жахливо! — думає вголос Лазарев. Це зовсім молодий ще лейтенант, але з великим

бойовим досвідом. Дуже освічений і обдарований офіцер флоту прекрасно розуміє, на які поневіряння й небезпеки прирікає екіпаж і особисто його, пристрасного мрійника і дослідника, ця диявольськи мала швидкість "Мирного".

— Хіба це швидкість?

— А ти, ваше благородіє, не поспішай,— пробує заспокоїти командира Колодкін, який бачив на своєму віку немало труднощів.— Англійський капітан Кук ось, кажуть, спішив, людей насмішив.

— Ну?..

— Ну і з'їли його тамтешні острів'яни... Видно, великий здирник був.

— Він був великий мореплавець,— сказав Лазарев, весь заглиблений у свої думи.— Вже якось подужаємо, Даниловичу?!

— Будьте благонадійні. Щоб екіпаж не підвів, а за вас і за корабель я спокійний.— Колодкін дивиться на Лазарева лагідним, розуміючим поглядом. Звичайно, дуже неприємно, що корабель вийшов тугуватий на швидкість, але визнати цю погрішність перед молодим лейтенантом йому, Степану Даниловичу Колодкіну, не так легко, хоч винен в ній інженер Курепанов, а не він. До того ж, справа не тільки в швидкості.

— Відносно швидкості скажу вам: так, не вийшла швидкість! Тому що це мистецтво! А в мистецтві корабля, щоб ви знали, більше таємниці, ніж в мистецтві храму чи книги!

Майстер кораблів Колодкін оглядає ще раз свій витвір.

— Не осуджуйте і не журіться, панове. Ви на роботу дивіться. Створено вічний корабель. І де створено? В Росії! Це тобі я кажу, вашкобродь, робоча людина. Згадаєш, коли урагани вдарять за дванадцять балів!

Ці слова майстер сказав офіцеру з таким достоїнством, і стільки розуму й благородної чесності прочитав лейтенант в сірих очах майстра кораблів, що йому стало раптом легко. Повний вдячності, він зрозумів, що ніколи йому вже не забути Колодкіна і що все йде, власне кажучи, прекрасно.

На борт "Востока" піднімається адмірал Саричев. його зустрічає біля трапа капітан Беллінсгаузен. Подана команда. Офіцери й матроси вишикувались за уставом.

— Адмірал Саричев! — доповідає мічман Денисов капітан-лейтенантові Завадовському і лейтенантові Торсону в артилерійській палубі.

Офіцери швидко йдуть до трапа.

Славетний дослідник Північного Льодовитого і Великого океанів — гідрограф Гаврило Андрійович Саричев уже на палубі. Старий богатир-академік з сивою головою і з зовсім молодими сірими очима, почесний караул екіпажу — молодець до молодця, захоплені, схвильовані офіцери, блиск снастей і палуби, блакитне небо...

— Здрастуйте, друзі мої!

— Здравія желаєм! До екіпажу:

— Здорово, герої-добровольці!

— Здрай-желай-вашдітство!

— Молодці, молодці, краса... Свято яке, а-а! А скільки хвилювань в очах! — Старий адмірал-академік посміхається до командирів кораблів з ніжністю, якщо це слово підходить до суворого вигляду мореплавця.— Куди не подивлюсь — хвилювання, так, так, так, так! Все здається вже байдужим, майже минулим, признавайтесь — так?

— Ні, ні, Гавриле Андрійовичу!

— Далеке вже полонило ваші душі, бачу! На березі помітив. — Саричев ще раз мудро посміхнувся. — Прощання на березі — сюжети для великих психологів, художників. "Вона" вся в сльозах, і батько, і мати — прощай! А він — очі вдалину, і вже нема його" з ними, і скоріше б, скоріше, скоріше... Господи, яке прекрасне життя!

Прекрасне життя. Ось він іде на корабель, сіроокий, ломоносовський хлопець Касаткін, матрос-доброволець. З ним молода Надія в-сльозах.

— Прощай, рідненький... Ти хоч снісь мені частіше.

— Це можна. Снитись обов'язково буду. Тільки чи дійде сон: дуже вже далеко.

— Це так далеко-о, Прошо?.. І ніхто ще там не був?

— Не був ніхто... Ну, Надіє!..

— Прокіп Касаткін! — чується виклик із шлюпки.

— Єсть Касаткін!..— До Надії: — Обніми...

На палубі "Востока" новоприбулі знайомляться з помічником командира судна Іваном Івановичем Завадовським.

— Капітан-лейтенант Завадовський.

— Завадовський?! Художник Михайлов. Прошу любити і жалувати,— вперше на судні. Боже, яка краса! — Михайлов у захваті від корабля, від щогл, від моря.

— Велетень... Куди Христофору Колумбу! А щогли, боже ти мій!.. Та-ак! Пан Симонов!.. Дозвольте відрекомендувати...

Завадовський (до Симонова). Дуже приємно. Ви син астронома Симонова?

Симонов. Пробачте, я сам астроном Симонов.

Завадовський. Так? Дуже радий.

Михайлов. Не чекали, правда? Звичайно, астрономи з бородами, в ковпаках і в

мантіях.

Завадовський. Це астрологи. І то більш у спектаклях. Прошу вас, панове.

Навколо кораблів сотні шлюпок. В шлюпках проводжаючи — батьки, матері, брати, офіцери, дами, студенти. Шум, останні побажання, тости за тих, хто в морі.

Адмірал Саричев і командири кораблів входять у кают-компанію, яка є одночасно і прекрасною бібліотекою. На стінах — карти південних морів. Старий академік знає ціну цим картам. Він їх пізнав на власному досвіді, на досвіді Лисянського, Головніна, Коцебу, Крузенштерна.

— Що не океанська карта, то брехня! От вже справді вилами по воді писано! І не розбереш: неуцтво мореплавців-піратів чи навмисний обман! А назви морям попридумували, подивіться: "Сердите", "Небезпечне", "Заборонене" — не ходи!

— Таки справді злодійські імена,— сказав Беллінсгаузен.

— Провірте все, що можливо. Складіть правдиві карти південних морів,— наперед вам спасибі від Російської Академії наук і від усього світу. Це не забудеться повік.

— Спасибі, Гавриле Андрійовичу.

— Так. Отже, маршрут ваш?

— Кронштадт — Портсмут — Ріо-де-Жанейро... — Лазарев показує на карті.

— Мрія...— зітхає Саричев.

— Мис Горн, звольте бачити, ось тут залишається праворуч. Карти кінчаються, і ми на кордоні білої плями,— продовжує Лазарев.

— Тут уже карту замінить інструкція,— спокійно говорить Беллінсгаузен.

— Так, — продовжує Лазарев. — Згідно з її вказівкою, ми відправляємось для огляду острова Георгія під градусом п'ятдесят п'ять південної широти, звідти — до Землі Сандвічевої, обійшовши її з східного боку, спускаємося до півдня і продовжуємо свої пошуки до найвіддаленіших широт, яких тільки досягнути можливо!

— Дуже... інструкцією^ бачу, вдоволені, — Саричев дивиться на Лазарева.— Мені ваша матінка говорила, що ви інструкцію читаєте напам'ять, мов вірші Державша.

— Скоріше, як присягу.

— Так! Хвалю! — Саричев сідає в крісло. Він потайки милується молодим лейтенантом.

Лазарев справді читає інструкцію напам'ять, наче натхненні вірші або присягу. До речі, разом з Саричевим і Крузенштерном він і складав її проект для Адміралтейства. Голос його звучить гучно і мужньо:

— "Вживаючи всі можливі старання і найбільші зусилля, відшукуючи землю якомога ближче до Південного полюса... Капітан другого рангу Беллінсгаузен не залишить починання цього інакше, як від неодолимих перешкод, повсякчас повторюючи сії наміри для відкриття земель і наближення до Південного полюса!"

Є щось у вільному читанні, і в душі цієї інструкції, і в самій урочистій хвилині таке, що навіть найспокійніший, "крижаний" Беллінсгаузен, не витримавши, поривчасто підводиться.

— Абсолютно точно! Тільки я, як начальник експедиції, повинен заявити, що коли в

пошуках землі зусилля наші виявляться марними, що дуже можливо в цих широтах і про що я відверто сказав государю, я рушаю тоді...

— Фадей Фадейович почасти схильний думати, як Кук, що "Терра Аустралія інкогніта" є вигадка старих греко-римських філософів, — м'яко зауважив Лазарев, звертаючись до Саричева.

— А ми подивимось і все скажемо точно, закінчивши вояж, — спокійно відповідає Беллінсгаузен.

— Боже мій! Скільки щастя відвалила вам доля! Дерзайте! — В якусь мить Саричев пронісся думками по неосяжних океанських просторах. Невідомі землі і глибини океанів по-старому вабили його незгасиму уяву. Але роки... Саричев постукав золотою обручкою по столу, не помічаючи власних сліз. — Дерзайте, коли випало щастя дерзати!

Потім він притамував своє хвилювання і встав. За ним устали всі.

Старий вчений почав прощатися з молодими своїми учнями. Голос його повний невимовних почуттів. Відходять улюбленці вже без нього. Вже не покинути йому Академію і не звільнитись ніколи від адміральського чину. Не зашумлять вже над його головою вітрила, і вітри, і хвилі-гори. Не засвітять йому вже ніколи чужі сузір'я і не засяють посмішки дивних людей на невідомих островах...

— Ну, що ж... Обнімемось за старим звичаєм росіян. В добру путь. З вами в океан ідуть всі мої кращі мрії. Скільки разів світили вони мені в Північному Льодовитому, — Саричев закриває очі, поринаючи в спогади: — Стою на крижині... Велика безмовність полярної ночі... Земна куля піді мною і десть в далекій далині — Антарктида... Є чи немає?.. Чи у Великому Тихому йду серед південних широт... — Відкривши очі, мореплавець бачить на глобусі путі своїх кораблів і на мить схиляє посивілу від бур голову. — І ось пролинули роки... Та забудемо роки! Росія наша молода! Яке пробудження умів довкола... Будьте щасливі! — Обнімає. — ЇЇ части вам доля!

— Спасибі, рідний Гавриле Андрійовичу. Будьте й ви здорові й благополучні, — сказали офіцери.

— Кілька слів про екіпажі кораблів: забудьте, що вони селяни-кріпаки. З вами ідуть океанські російські душі, що виявили вільне бажання на подвиг.

— Абсолютно вірно! — з глибоким почуттям подяки до вчителя говорить Беллінсгаузен. — З цими людьми ми скинули тиранів Бонапарта!

— Так. Великий, величний час, панове. Тепер вже не тільки Франція і Англія, тепер уже й ми, Росія, виходимо на високі широти, щоб сказати людству своє слово про "терра інкогніта".

— Велика справа сказати людству нове слово, — шанобливо, але з хвилюванням у голосі і ледве прихованим протестом звертається Лазарев до старого мореплавця. — Тільки для чого і ким задумана оця нерівність суден у швидкості, Гавриле Андрійовичу?! Чому один з нас приречений весь час нести ліселі і натруджувати рангоут, а другий — іти лише на малих парусах і завжди дожидатися?!

— Не знаю, — Саричев дивиться на Беллінсгаузена і читає в очах його такий же

мовчазний докір. Вони всі троє прекрасно розуміють, на які труднощі і ризик прирік команди суден неук-вискочка морський міністр де Траверсе.— Не знаю. Цю загадку вже, видно, нікому не розгадати. А скільки розмов у високих колах про вояк!.. Я щасливий, що нарешті проводжаю вас.

Лазарев. Невже була загроза? Беллінсгаузен. Не думаю. Адже государ тут був на кораблі і нам бажав успіху. Саричев. Дай боже!

Три моряки беруться за руки. І тому, що всі троє у владі прекрасного, зникає різниця їх літ. Їх обличчя сяють надією, мужністю і красою, як обличчя трьох братів, завжди готових у путь.

Але ось пробила шоста година. Гримнула музика оркестрів. На кораблях піднімають вітрила і прапори. Хвилюється увесь порт — моряки, гардемарини, студенти, офіцери флоту, а найбільше рідні і друзі тих, що відходять. Голови не покриті.

— Щасливого плавання!

На човнах махають хустками.

— Ур-ра-а!

Урочисто гримить салют на рейді в Кронштадті.

Ура на кораблях, ура, ура! Салют Кронштадту!

Двісті матроських кашкетів, двісті обіцянок летять у воду з кораблів, що відходять.

Один з них піднімає з човна Надія Касаткіна, Надя, і притискує до грудей.

Відходять "Мирный" і "Восток". Стихла музика, салюти. Позаду лише блакитний туман. Довго, до самої ночі, стоять біля бортів матроси-буревісники, повні глибоких своїх дум.

Прощай, земле, прощай, вітчизно! На фоні музики чується дикторський текст: "Коли потрібні для слави твоєї грози і бурі,— пошли нам грози і бурі. Хай урагани хвилюють наші серця, хай зустрічають нас льоди і тумани, не шкодуй для нас ні трудів, ні небезпек, ні туги за тобою. Тільки дай нам щастя потрудитись, повернутися до твоїх берегів на цих утлих суднах, дай намилуватись рідними просторами, насититись хлібом твоїм, і словом, і звичаями, і вірою у високу твою долю. Прощай надовго, Росіє, вже не видно тебе..."

Через кілька днів щасливого плавання "Восток" і "Мирный" прибули в Портсмут і кинули якорі на Спін-гетському рейді.

В Портсмуті ось уже кілька днів панує незвичайне пожвавлення. На позолоченій яхті прибув принц-регент, майбутній король Британії. Разом з принцом на особному кораблі прибув і морський міністр лорд Пальмерстон. Він тільки-но прочитав інструкцію "Востока" і "Мирного", привезену йому з Петербурга. Крім того, йому повідомили, що через різні зволікання командир порту адмірал Кембел фактично відмовився відрядити російським кораблям двох учених-натуралістів, яких просив у голови Лондонського Королівського товариства сера Джозефа Бенкса письмово російський посол князь Лівен. Охоплений гнівом, ходить лорд Пальмерстон у темній кают-компанії флагманського корабля.

Перед міністром в кріслі, поміж глобусом і різьбленим дерев'яним бюстом, сидить

давній друг його батька — сер Джозеф Бенкс, голова Лондонського Королівського товариства, єдиний з живих сподвижників славетного капітана Кука. В кістлявій руці престарілого сера Джозефа Бенкса тремтить згорнутий вчетверо папірець, який, очевидно, і є предметом розмови.

— ...Всі збожеволіли від росіян,— ось що приніс нам крах імперії Наполеона! — Сер Джозеф Бенкс глухий.— Заходить у порт нікчемний шлюп під російським прапором,— загальна цікавість! Неначе сам їх візантійський імператор пожалувати зволив!

— Так! Так!

Міністр повертається до секретаря, що з'явився в дверях:

— Будь ласка, хай зайде ця проклята руїна, цей гладкий п'яниця і злодій, як його...— Міністр забув прізвище.— Ну!.. Ай!.. Чого ви стоїте? — В голосі міністра тихе страждання.

— Я слухаю, мілорд,— секретар шанобливо вдає, що нічого не розуміє.

— Адмірал Кембел прибув?! — згадавши ненависне прізвище, яке, наче на зло, весь час випадає з його розхитаної пам'яті, міністр випалює його, як з фальконета. На його блідому, в зморшках обличчі спалахують зловісні рожеві плями.

— Його немає, мілорд.

— Як немає? — Голос міністра переходить в найтонший фальцет, а на рожевоплямистому обличчі з'являється посмішка.— Цей огидний пірат, цей Фальстаф... Будьте ласкаві, подайте мені пістолет...

— Командир порту адмірал Кембел! — доповідає, увійшовши, ад'ютант. Слідом за ним в кают-компанію входить дуже гладкий з сизим обличчям не зовсім тверезого добряка і гультіпаки адмірал Кембел.

— А-а-а! Кембел! — Затамувавши лють, морський міністр саркастично посміхається.— Я щасливий бачити вашу особу, яка прибула на корабель морського міністра з запізненням... Мовчіть!!!

— Так, мілорд. В таких випадках я завжди мовчу. Чому? Тому що, мені здається, я розумію і поділяю ваше хвилювання.

— Слухайте...

— У мене розлилася жовч, мілорд,— адмірал Кембел має хвору печінку.— Сьогодні з кругосвітнього плавання пішов у Кронштадт цей брудний російський шлюп "Камчатка". Перед відходом капітан цієї мізерної посудини Головні...

— Знову Головні. Той самий?

— Так, мілорд.

— Мене не цікавить Головні. Мене цікавлять ці, як їх...

— "Восток" і "Мирный"?..

— Так!!! Чому ви не-е... Ну?! Відповідайте!

— Вони теж відходять, мілорд. От!

Чути гуркіт салюту. Міністр швидко підходить до вікна. Від цього салюту в нього темніє в очах.

— Який негідник наказав відповідати їм на салют?!

— Принц-регент, мілорд.

— Принц-регент?

— Принц-регент! — втрутився сер Джозеф Бенкс. Громовий голос морського вовка повний сарказму.—

А чи принцу-регенту відомо, чого вони йдуть у високі широти? Великий Кук пройшов зі мною в с і широти півдня і довів беззаперечно всьому світові: нема материка, на півдні нема ніякої землі! "Терра Аустралія інкогніта" — розбитий міф античних філософів! — Престарілий голова Королівського товариства стукає паличкою. Скільки сенсу в цих словах командора і скільки драматизму! — Чверть планети мертва! Але росіяни!..— різкий жест заперечення.— їм, бачте, треба спростувати драму Півдня! їм мало європейських справ. Сибіру, Аляски!.. їм треба знищити престиж Британії — владарки морів. Скільки островів під російським прапором у Тихому океані? Чотириста!

Морський міністр тихо підходить до адмірала Кем-бела:

— Чули? І ви посміли...

— Рятуйте, мілорд, я збожеволів.

— Це я знаю!

— Дізнавшись, що їх обдурили в Копенгагені німецькі вчені, які відмовилися їхати з ними, я спочатку зрадів, гадаючи, що наші натуралісти на російських кораблях, навпаки...

— Замовкніть! Ви осмілились звернутися з протекцією до голови Королівського товариства сера Джозефа Бенкса, до єдиного живого сподвижника великого Кука...

— Пробачте, мілорд, це не я, це посол Лівен звернувся, а я, навпаки, коли згадав, як цей їх капітан Головній осмілівся називати гавайських людоджерів патріотами, які захищали свій острів від нашого вторгнення, я сказав собі — ні.

— Ви вільні.

— Ось так. Ви політик, сер, я не політик,— сказав Джозеф Бенкс після виходу командира, — але я прекрасно уявляю, чого можна чекати від їх "наукового" втручання в життя Півдня і Сходу! Куди вони йдуть?..

Дні і ночі плывуть кораблі в океані. Минули екватор. Нові зорі вже горять у небі, тільки не будемо зупинятись на красі Атлантики, на її бурях, на чарах тропічних широт. Вони описані в багатьох романах. Атлантика — стара колиска мореплавця. Хай лікар Галкін милується сузір'ям Центавра в Ріо-де-Жанейро або незчисленними мешканцями моря і повітря. Хай юний астроном Симо-нов вивчає положення суден в океані, а Михайлов захоплюється красою неба в морі,— поспішімо за кораблями до півдня.

Із чудових тропічних морів виникає мультиплікаційна карта і показує нам їх путь через Атлантику, повз Бра-зілію, вздовж Патагонії — ось вони де: в Південному Полярному морі.

Вже величезні кити начебто в їх честь пускають в повітря фонтани води.

Льодовий острів, ніби величезний, нікому не потрібний палац, пливе їм назустріч. На острові галасливі пінгвіни дивляться на них з подивом.

Звідси й починається картина їх життя, яка так здивувала світ сто тридцять п'ять років тому.

Погода погана — холодно, сніг з дощем. Важкий зиб.

Гойдаючись на салінгу, Прокіп Касаткін бачить, як на палубі збираються матроси й офіцери. Ось з каюти виходить Беллінсгаузен. За кілька місяців плавання вперше звертається до екіпажу:

— Офіцери і матроси "Востока"! Закінчилися море-ходні карти світу. Сфери Європи й Америки залишилися далеко позаду. Ще кілька днів — і ми вторгнемось в область, не відому нікому досі. Керуватися в дальшому вояжі буду лише інструкцією, даною мені государем, вашим героїзмом і героїзмом "Мирного".

Беллінсгаузен робить маленьку паузу, начебто не домовляючи фрази.

Матроси розуміють без слів: яка буде воля до праці й перемоги, така й перемога.

— В цій сумній країні нас чекають великі труднощі. Людському серцю властиво начебто охолоджуватись тут. Людина стає тут похмурою, суворою, байдужою і через це слабшає. Тому закликаю вас бути веселими, бадьорими, щоб обличчя і душі сяяли. Ось героїчне завдання для всіх! Є якісь запитання?

Коли справа торкалася будь-яких питань, всі матроси, звичайно, зразу ж поверталися в бік Юхима Гладкого, старого моряка, що вже ходив навколо світу на "Рюрик". Гладкий вважався в екіпажі першим любителем і знавцем різних питань.

Незважаючи на довгі роки служби, у нього залишилась стара селянська манера розмовляти з начальством.

Запитання в нього були дуже довгі, несподівані, і це всіх веселило.

— Я так розумію, вашскобродь, що коли бог створював землю, нечистий, очевидно, теж не дрімав.— Гладкий любив підходити до всякого питання здалека.— Якщо ви зволите помітити, вашскобродь, всяка коштовна речовина, вроді золота, дорогоцінного каменя й іншого, знаходиться обов'язково десь у нього на куличках в самому незручному місці.— Гладкий помічає, що офіцери починають посміхатись. Отже, можна мову вести далі.— Ну, хай уже й так, тут вже нічого не зробиш: треба сяяти обличчям. Але хіба мислима справа, вашскобродь, така пропорція холодної води на півдні? І який може бути інтерес науці саме тут, про нас я вже не кажу. Ми своє діло розуміємо: до героїства, можливо, і не дійде, але роботи буде багато. Інакше в цих широтах, я бачу, можна дуже весело, раз-два — і закінчити вояж во чреві кита, як пророк Іона. Он, фонтани пускає!

— Кити по правому борту! — чути з салінга голос Касаткіна.

На "Мирном", що йде в кильватері, матроси оточили молодого свого командира.

— Що кличе нас назустріч трудам і незгодам? Багатство? Захоплення земель? Ні! — Голос Лазарева дзвінкий і чистий, як чисті його думки й мета.— Яку користь одержимо ми, добровольці, від трудів своїх? Нетлінна слава вітчизни, слава російської науки — ось наша користь! Ідемо, щоб знали нас народи світу. Щоб десь в далекому майбутньому, коли вже і кістки наші потліють, сказали нащадки: був у нас прапрадід, герой труда і науки, матрос Паліцин!

— Покорно благодарю, ваше високоблагородіє! — відповідає матрос Паліцин.

— Був мореплавець першої статті матрос Аверкієв!

— Рад старатись, вашскобродіє!

— Був у нас героїчний весь екіпаж "Мирного"!

— Ура-а-а! — відповідають матроси.

— Наказую: дивитись на "Восток" день і ніч! Не давати йому зникнути з наших очей. Нерівність у швидкості кораблів подолати вмінням навігації. Вмінням і щедрим трудом, який нерозривно з ним зв'язаний. Пам'ятайте: буде "Восток" попереду — житиме "Мирный". Відстанемо, загубимо "Восток" в океані — все загубимо!

— Починається! — кричить з салінга лейтенант Обер-нібісов, відриваючись від підзорної труби. Він чомусь веселий і щасливий.

Три дні й три ночі в океані лютує шторм. Через кожні півгодини гримлять гарматні залпи на "Востоке", спалахують фальшфейєри. Не відповідає "Мирный". Нічого не чути на "Востоке". На четвертий ранок хвилі починають кидатися на "Мирный", мов згря скажених тигрів і левів. Всупереч усім правилам морської служби, штурман Ільїн сам ніс вахту біля штурвала.

— Вас не змінили?.. Гей! Миколо Аристарховичу! Ви чуєте мене?!

Лазарев із зусиллям наближається до штурмана, марно намагаючись перекричати бурю.

— Ви чуєте мене?!

— Ні! — Штурман Микола Ільїн хитає головою, кидаючи у бік Лазарева запалений, широко розкритий і наче відсутній погляд. Поруч з ним, міцно тримаючи рукоятки великого штурвала, майже по коліна у вируючій воді, стоять рульові Шолохов і Коренев.

— Я хочу, щоб ви простояли ще вахту, — гукає Лазарев. — Ви вже ходили навколо світу! Ви чуєте мене?! Якщо ваше місце заступить черговий офіцер, може трапитись нещастя! Неприємність може трапитись!!! Ви можете витримати?!!

"Треба витримати, треба витримати, витримати, витримати!.. Звичайно, можемо піти на дно, будь він роз-перетрижди проклятий, цей океан, і день, і час, коли понесла мене сюди нечиста сила". Жагучі прокляття блискають в очах штурмана, але він уже не повертається до командира. Він не може одірвати очей від грізного валу, що підняв утлий корабель на киплячий гребінь. Корабель поринає стрімголов у прірву, зариваючись бугшпритом в холодну воду.

— Ви можете витримати?! — ще голосніше гукає Лазарев.

— Я витримаю хоч до самого Південного в три чорти полюса... якщо ніхто не буде зі мною тут розмовляти! — зривається з вуст штурмана ледве чутний крик.

Розуміючи, як важко штурманові, Лазарев повертається, щоб піти геть. Велетенський вихор холодної води з шумом і гуркотом проноситься через палубу над його головою і, здається, наче змиває його з корабля.

Штурман Ільїн залишається біля штурвала. Від довгої напруги урагану, що тримав свідомість майже всіх моряків на грані катастрофи, що насувалась, він поступово

заглиблюється у вимушене духовне оціпеніння ослаблї людини, якїй не судилося побачити завтрашній день.

Ураган подолав його безстрашне серце і вже породжує в ньому непоборну тягу до спокою, його свідомість, здається йому, начебто хоче повстати проти деспотизму урагану, але взагалі це вже крайня втома і більше нічого. Глибоко проникла вона в серце штурмана і вже починає перетворювати його свідомість у спогади, які не мають нічого спільного з Південним Льодовитим океаном.

Легким напливом переноситься штурман Ільїн з корабля далеко-далеко на рідну свою тиху Оку. Ось він стоїть, обледенілий, за штурвалом серед рідних полів, лугів і ніжних березових гаїв... Ні, ні, не за штурвалом... Ще один наплив, та швидше! Ось він іде, дивиться. "Ось я йду по квітучих луках — сіроокий російський хлопчик Коля Ільїн. Захоплений красою трав, квітів і неба, я майже не торкаюсь босими ногами рідної моєї лагідної землі,— так мені легко. Ось мій дід-рибалка. Ось моя ма-тінка-красуня і сестри, що жнуть серпами хліб. А он жінки з граблями рядами, і Жучка завзята, і незабутні пісні далекої батьківщини моєї. І все це я чую, і бачу я, як люблять мене, маленького, всі навколо. Але ось наступає темно-сиза хмара і швидко застилає небо. Гримить великий грім, і всі кидаються до мене прощатись: "Прощай, прощай!" А я... Здається, кричать мені всі: "Прощай, прощай!" Я нічого не чую, жодного людського голосу. Я стою другу вахту серед хаосу океанських хвиль, по яких проносяться велетенські айсберги, готові щохвилини знищити корабель і всіх товаришів моїх, без яких я жити не можу..."

Дош, сніг і мільярди бризок! Вітер лютує на неосяжних просторах Антарктики. Гігантські вали піднімають "Мирный", як шкаралупу, на свої клекочучі гребені, жбурляють у прірву, на правий, на лівий борт, перекидають носом униз, і тоді "Мирный" пірнає в океан, тільки щогли тріпочуть над ви́ром. Все рипить, обливається з усіх боків потоками піни.

В мокрому трюмі конопатять, відливають воду. Але води все більше й більше. Матросам здається, що вони викачали вже з "Мирного" ціле море, але немає кінця й краю воді.

По палубі, тримаючись за штурмові леєри, проповзає Потап Сорокін.

Вітер зірвав з Сорокіна шапку. Шматок криги, проносячись разом з бризками через палубу, розкраяв йому майже увесь лоб і щоку. Але він не помічає цього. Холодні хвилі так вимили і просолили його рани за чотири доби, що вони не кровоточать і, широко розкриті, зяють на мокрому обличчі Сорокіна, надаючи йому дуже драматичного виразу. Те, чого так боявся Сорокін весь час і про що йому було соромно запитати, те страшно й непоправне, при одній думці про яке в нього часом ворухилося волосся, нарешті прийшло: виплескує! Ще в Кронштадті, коли лейтенант Обернібісов пояснював інструкцію, показуючи на глобусі майбутній рейс "Востока" і "Мирного", Сорокіну здалося, що, коли вони опиняться "внизу" глобуса, їх усіх неодмінно кудись виплесне вниз разом з кораблем і океаном. Змучений страхом, він довго не розумів, чому "низ" продовжує бути все ще зверху, а "верх" знизу. Часом йому здавалось, що, можливо, як-

небудь обійдеться, тільки ні, не обійшлося. Загинуло життя.

Біля pomp напружено працюють. Матроси і теслярі Паліцин, Єгоров, Мамлієв та інші викачують з трюму воду, стоячи в ній по пояс. На них немає й сухого рубця. Вони стомилися вкрай, але очі їх палають рішучістю і волею до життя. Вони викачують воду. Вони викачують воду. Викачують. Викачують; Благородна воля їх перемогла втому. Вони звільнилися від її гнітючої, розслаблюючої влади. Вони викачають який завгодно трюм, безодню, увесь океан.

Боротьба за життя товаришів по кораблю надає їх обличчям виразу глибоколюдяного і піднесеного. Працюючи вниз, вони повні свідомості творимого подвигу, і це надає ритму їх злагоджених рухів неповторної краси.

Але ось відчиняються двері і на хвилі — Сорокін.

— Братці! — кричить страждалець, нагинаючись, щоб його почули. Але ніхто не почув цього слова, його помітили лише по розкритих очах і по широкій безкровній рані на чолі. Зрозуміли: з ним щось недобре.

— Кінець нам усім! Виливаємось! — Голос у Сорокіна жалюгідний, високий, ледве чутний.

— Не чую!

— Виплескує!.. З глобуса!..

— Іди ти під три чорти, каркаєш!

— Нещастя надходить! Братці!

— Ну що ти за людина, їй-богу! Все нещастя чекаєш! Що в тебе за життя, на чорта ти родився?! Чого просився на корабель?!

— Весь час нещастя чекає, гад!.. Гей, взяли!

— Не жду. Саме прийшло!

— Де ти його бачиш?

— А ось! — Сорокін показує в бік океану, що став дибки від неймовірного крену.

— Яке нещастя?! — Голос Паліцина повен презирства.— Це шторм. Бушує тут від створення світу, не зважаючи на твою персону,— плаває вона тут чи ні!

— Працювати треба! — кричить Єгоров.

Всі ненавидять Сорокіна, бо небезпека, відчуття якої вони затамували з таким трудом, раптом збільшилась до останнього градуса. Зірвавшись з величезного гребеня, "Мирный" летить майже стрімголов у нову прірву. Все, що може зірватися з місця в трюмах, в каютах,— починає рухатись.

Речі зриваються з своїх місць і несуться в протилежні боки, туди й назад. В кают-компанії зриваються з підлоги два масивних крісла і збиваються одно з другим посередині. Крен палуби такий великий, що, стрибаючи вже в повітрі, вони збивають столик і самі з тріском падають на диван. Вбігають матроси Гусаров і Петунін, щоб розібрати цю купу уламків, але в ту ж мить ця купа разом з людьми стрімко несеться назад. Вперед!.. Назад! Праворуч! Ліворуч! Вниз! Плигають чарки, тарілки, пляшки в буфеті. В кают-компанії й на батарейній палубі вода біжить струмками і ледве встигає збігати в трюм.

До вечора ураган досягає такого градусу, що вже нема можливості почути, чи це вітер гуде в океані, чи грім.

До штурвала підходить лейтенант Обернібісов. Він приводить штурманського помічника Лаврентія Чупра-нова на зміну штурманові Миколі Ільїну.

— Починається! — весело кричить він майже в самісіньке вухо штурманові.

— Так?! — Штурман не знає, що починається. Він майже в нестямі.

— Починається саме головне,— гукає Обернібісов,— так звані ревучі сорокові градуси!

— Як?

— Шторм починається! Ревучі сорокові! Самі диявольські у всьому світі градуси!.. Прийшли змінити тебе. Спасибі! Добре постояв! "Удалы-ых молодцов сорок два-а-а!.."

— Що-о?!

— Спасибі, кажу! Старший лейтенант сказав: передай Ільїну спасибі. Зрозумів?

— Так!

— По палубі обережно!.. "Сорок два-а-а-а сиди-и-и-ит!"

Хвиля закриває Обернібісова й Ільїна. Піна й бризки.

"Восток" іде з не меншими труднощами. Ніч наступає, ураганна темна ніч. Беллінсгаузен наказує стріляти цілим бортом через кожні півгодини. І через кожні півгодини лунає команда, грім двадцяти гармат, вогонь фальшфейєрів. Немає відповіді з "Мирного"? Чи не загинув "Мирный"? Немає відповіді.

— На салінгах! Слу-уха-ай!

— Зірве нам "Мирный" увесь вояж, Фадею Фадейо-вичу,— помічник Беллінсгаузена капітан-лейтенант Завадовський ледве стримується.

— Не зірве...

— Буде мороки...

— Так. Будемо морочитись, але наказ є наказ: іти разом,— Беллінсгаузен суворо дивиться на Завадовсько-го. Йому здається, що Завадовський ревнує його до Лазарева. Сорокадвохлітній помічник капітана Завадовський — учасник боїв в Середземному й Егейському морях під прапором адмірала Ушакова, а двадцятип'ятилітній командир корабля Лазарев всього-на-всього лише в чині лейтенанта: очевидно, Завадовському образливо...

В приймальному покої лікаря Галкіна кипить робота. Ушиби, вивихи, крововиливи, кашель. В покої повно "плаваючих, недугуючих, страждущих".

— От розігралося!

— Так. Велика погода. Котра година?

— Чи не однаково... А-ай!!

— Кажуть, свині загинули від ударів!

— Га? На "Мирном"?

— На нашому "Востоке"! Всіх свиней забило до смерті!

— Дуже просто. — Матрос Юхим Гладкий показує лікареві Галкіну велику сизу пляму на щелепі. Він знемагає від болю, його душить кашель, і, замість слів, з його вуст

вириваються ледве виразні шиплячі, застуджені звуки.

— Хіба може хто-небудь на світі, крім людини, знести таке паскудство! І на чорта лисого відкривати цю... як її... куди ми їдемо? Ну, кому потрібна, скажіть, ця скажена природа і така пропорція води?

— Нікому, крім оцих пінгвінів.

— Ага! Птах — не птах, звір — не звір, опудало якесь. І ти подумай, людини не боїться, мерзота... А-ай! Тягни вже!

— Спокійніше, спокійніше... Р-раз!

— Ай!!! Та хоч не смійтеся! — сердиться Гладкий.— Може, "Мирный" гине в цей час, а вам сміх. Бачив я шторми в Індійському і Тихому, але такого не бачив.

— Єсть "Мирный"! — кричить з салінга Прокіп Ка-саткін.

— Га?

— "Мирный" три румби праворуч,— радісно кричить Касаткін, побачивши знову "Мирного", вірніше, його щогли, що блимають десь праворуч попереду.

— "Мирный"! Три румби праворуч! — сповіщає Завадовський капітанові Беллінсгаузену.

— Ось бачите! Виходить, він нас навіть обігнав! — Беллінсгаузен щасливий.

— Молодець, Касаткін!

— Радий а-ра-ра... ра...

— Сяєш, Касаткін?

— Ся... я... я...

Океан кипить. Шум хвиль зливається з лютим виттям вітру. "Мирный" рипить усіма своїми зв'язками, і наче стогне, і здригається, і, стрімко хитаючись, пірнає бугшпритом у воду, і знову струшується, винирнувши з води, наче гігантський птах. Обернібісов і Чупранов стоять біля штурвалів.

— Не давай спантеличити себе. Веди судно назустріч! Зрозумів?.. "Пригорю-у-у-у" нился я, призаду-умался!"

Дивна людина цей Обернібісов. Він співає і радіє в найжахливіших умовах.

— Назустріч, завжди назустріч бурі! І тільки так! Зрозумів?

— Так точно, вашбродь!

— Єдина путь серед бур — назустріч! Це свято повинен пам'ятати мореплавець. І особливо мореплавець, що йде... "в Волгу ма-а-а-туш-ку-у-у"!

— Не чую!

— Мореплавець, який іде на пошуки нового світу!.. Зрозумів?

— Так!

— На пошуки нових невідомих земель... повинен знати — назустріч!

— Єсть назустріч, ва-ва...— Голос Чупранова зникає десь в безодні.

Серед шуму і реву хвиль чується новий пронизливий звук. Спочатку чути ніби жалібну пісню, а за жалібною піснею десь вдалині наростає, і шириться, і розтинає душу стогін, чується дзвін і брязкіт литавр і гуркіт сотень барабанів, а над усім оцим хаосом звуків одна фатально агресивна нота і щось схоже на кроки маршируючого

війська.

Лейтенант Обернібісов біля штурвала поруч з Чуп-рановим. Він тріумфує. Ураган, що приводить у лютє море, топить судна, викидає на берег, ламає дерева, стіни і навіть птиць заносить бозна-куди, викликає у цієї людини лише одне: почуття, схоже на захоплення. Він веде бій. Він дивиться на люті хвилі, як головнокомандуючий дивиться в розпалі бою на свої кращі полки, що йдуть на штурм грізної фортеці. Залиті вогнем противника, змитаються, падають в прах цілі полки й дивізії. Але не встигає противник святкувати перемогу, бо вже нбві полки, ще могутніші й монолітніші, пориваються на штурм, на штурм!

Вода в трюмі реве при кожному пірнанні судна, а дрова, ліс, ящики і діжки, підстрибуючи, носяться з кінця в кінець, як лавина.

Хтось голосно стогне.

Хтось проклинає день і час...

Хтось повзе, притискуючись до палуби і тримаючись за штормовий канат.

Тримаючись за поручні однією рукою, Обернібісов гукає вгору, показуючи другою рукою, що треба робити матросові на реї.

Все, що тільки є здорового в екіпажі, працює не покладаючи рук: рубає, струже, в'яже, змотує, відкачує воду.

Матроси радіють роботі, вони працюють з особливим упевненим завзяттям. Потай кожен з них не раз подумав, що в останню хвилину може вибігти на палубу. В цьому є заспокоєння. Є, очевидно, щось непоборне в думці про те, що доведеться потонути в закритому приміщенні.

Удари хвиль проносяться з кінця в кінець, підкидаючи все трепетне тіло "Мирного".

— Жахлива хвиля!

— Що?

— Жахлива хвиля!

"Мирный" перехиляється так, що матрос уже не стоїть на ногах, він лягає на палубу і тримається руками й ногами за поручні.

— Га?

— Ти що? Оглух?!

— Не чую!

— Що робити?

— Астроном каже, треба думати про вічність!!!

— Подай сокиру! Тягни помпу!.. Сокиру подай! Та-а-ак! Давай! Мені треба відкачати воду! Води тут сила!

— Астроном сказав...

— На те він і астроном! А ми філософи на малі діла. Сокиру подай, кажуть тобі!.. Ей!

— Ей-й-й!.. Взяли!

— Увага! Крига-а!.. Вправо на борт!—лунає команда Обернібісова.

Лазарєв стоїть на містку, міцно тримаючись однією рукою за поручні. В другій — у

нього рупор. Зовні спокійний, він ясно розуміє небезпеку хвилини, але...

— Спокійної

Раптом наче електричний струм пронизує Лазарева. Перед його очима виникає друга, на цей раз катастрофічна небезпека.

— Фок розірвало!

Розірвало парус на фок-щоглі. "Мирный" починає занурюватись бугшпритом у воду. Хвилі заливають корабель перед самою крижиною. Від шуму хвиль і лопотіння вітрил ніхто не чує, про що кричить у рупор Лазарев. Теслярі Петров і Федоров кидаються до фок-щогли, готові рубати її сокирами.

— Крига! Крига! — кричать на салінгу й на баці.

Здається, сама загибель вже дивиться, наближаючись на цю жменьку моряків з віючих холодів високих крижаних палаців, з цих неприступних блакитно-білих гір, що плавають серед неосяжних хвиль.

Матроси знімають кашкети, хрестяться і шепочуть молитви побілілими від страху губами.

Інші стоять, дивлячись на грізні крижини з виразом суворої серйозності.

Матрос Сорокін плаче.

Лікар Галкін дивиться на крижину і на океан з напруженою увагою. Невимовно скорботний вираз на його розумному і доброму обличчі. Про що він думає? Про дружину, про матір? Які думки проносяться в його голові? Чи, може, пізнє каяття, що пішов від них у цю невідому далечінь, віддавшись владі великого? І, сам того не помічаючи, дивлячись на велетенську крижану скелю, що наближається, він повторює вголос дорогі їх імена.

Але ось наступила передкатастрофічна тиша, і в ній лунає сильний, різкий голос Лазарева:

— Забрати марселі і поставити-зарифлені триселі, штормову бізань і фор-стенъги-стаксель!

— Єсть! — весело, як на навчанні, приймає команду Обернібісов і, блиснувши білосніжними зубами, кричить у рупор:—Марселі кріпити! Марсові до вахт!.. "Вы снимите с меня-а-а..."

Матроси кидаються до вахт.

— По ма-ар-сах!.. "Буйну го-о-о-лову. Буйну го-о-о-лову"!..

Тримаючись за ванти, матроси стрімко піднімаються вгору по канатних сходах і, досягнувши марсів, розповзаються по реях робити свою важку, вже забуту всіма моряками світу, небезпечну справу: брати рифи у марселів. Дух забиває, коли дивишся на ці людські постаті, що розгойдуються разом з реями на пекельному вітрі, який щомиті загрожує зірвати їх у вир.

Тримаючись однією рукою за рею і притиснувшись до неї всім тілом, матрос уп'явся зубами у вкритий кригою парус і рве його майже до крові в роті.

Амплітуда коливання майже 180°. Несеться небо, сніг летить, спадають стрімголов у розвержену водяну безодню щогли з вітрилами і, не досягши на одну мить безодні, з

катастрофічним шумом, рипом і лопотінням мокрих обледенілих парусів, злітають вгору, щоб знову перекинутись у вируючу пучину.

Пальці рук і ніг, зуби — все в крайньому напруженні! Краще не дивитись, щоб не бачити цих моторошних гойдалок, щоб, не дай боже, не занудило. Тоді прощай корабель і все на світі.

А на "Востоке", коли ураган досяг свого апогею і стало вже нікому не зрозумілим, чи воно день, чи ніч панує серед мороку холодних пустель,— на "Востоке" біля помп, де безупинно й безуспішно викачують воду, починає здаватись матросам, що вони вже тонуть.

— Господи, помилуй нас, грішних,— голосно зітхає старий матрос першої статті Федір Паліцин.

— Недаром сказано: хто на морі не бував...

— Даниловичу, що ж це? Кінець приходить? — Матрос Павло Мохов повернувся до Паліцина. На ньому вже нема лиця, так виснажила його безупинна боротьба.

— Давай, давай...

— Постій, Даниловичу, невже кінець прийшов?

— А ти відкачай, не думай, — говорить Габідула Мамлієв.

— Я жити хочу, Даниловичу!..

— А хто не хоче. Виходить, не призначено нам більше.— Паліцин помічає, що води в трюмі стає все більше й більше.

Конопатник Андрій Єрмолаєв намагається забити розщілини, через які струмує в трюм вода. Але розщілини робляться ширші й ширші, йому здається, що корабель розходиться вже всіма своїми зв'язками.

— Господи, спаси, спаси нас, грішних! — хреститься конопатник Андрій Єрмолаєв, стоячи по пояс у Хвилях. А хвилі вже роблять у трюмі внутрішній шторм: плавають балки, шматки дерева, стикаються як попало, готові щохвилини вбити Єрмолаєва.

Федір Паліцин робить біля помп свою маленьку справу — відкачує з трюму воду з таким виглядом, наче він виконує святу свою місію, своє велике покликання в житті. В передсмертну хвилину щось подібне до високої радості сяє на його лиці, йому хочеться заспокоїти свого товариша в останню хвилину, але він розуміє, що для заспокоєння вже залишилось одне лише добре слово примирення.

— Де умирає хлібороб? У полі. Воїн — в бою. А мореплавець де, як не в морі? Немає краще смерті, як там, куди ти покликаний.

— Та я не проти моря. Я тільки... Гей! Взяли!

— Боже, спаси нас, господи...

"Мирній" переживає важкі часи. Напружуючись з усіх сил на палубах, його вахтові матроси знаходять забуття в праці. Незайнята частина моряків у кубриках почала впадати в тугу. Утома, тривале почуття небезпеки, рип корабельних зв'язок, хаотичне зміщення речей, безупинне виття й гарчання океанського звіринця, що оточив корабель, засмутили не одне матроське серце.

"Мабуть, не вирватись уже "Мирному" з цих хвиль, ні..."

— Михайле Петровичу, матроси почали молитися,— в тривозі сповіщає Лазарєва мічман Новосільський.— Зараз я помітив, в палубі одягають чисті сорочки.

Лазарєв розумів, що втрачається у моряків віра в корабель, що виснажлива втома і страх уже заповнили їх душі пасивним стремлінням до неба. Треба рятувати екіпаж.

— Ти що це, Чирков? Що з тобою?

Матрос Демид Чирков, що одяг білу чисту сорочку, повертається до командира, серйозний, весь заглиблений у себе. Говорить сумно, повільно, з якимсь урочистим примиренням:

— Нічого, вашкобродь, хочу за християнським звичаєм.

— Е-е!.. Дозвольте! Що це? Топитись задумали? Лазарєв виявив усю свою мужність, щоб вкласти

в інтонацію спокій і оптимізм. Він бачить, що не один Чирков готується на той світ.

— Тут нема вже чого думати, вашкобродь! Вже коли прийшов час!..

— Парусник Потап Сорокін, напівроздягнений, з чистою сорочкою в руці, хотів було...

— Сорокін? Ось він де! — скипів раптом Лазарєв, побачивши Потапа Сорокіна.

— Я шукаю, де парусник Сорокін?! А він паруси на той світ приготував! (До мічмана Новосільського, грізно). На десять діб під арешт!!!

— Єсть на десять діб під арешт, вашкобродь! — Потап Сорокін раптом пожвавішав: — Готовий хоч на півроку, послав би господь відсидіти.

Від цієї фрази, сказаної Потапом Сорокіним з повною готовністю до дальшого подолання життєвих труднощів, всі присутні повинні були б засміятись, та сміху не вийшло, так глибоко засумували люди.

Але рятувальний круг кинуто. Коли вже Сорокіну треба сидіти десять діб під арештом, тоді судно начебто й не гине. Вже малесенький, ледве помітний промінь надії запалюється в матроських серцях... Лазарєв це помічає, йому хочеться відвернути свідомість матросів від безодні. Він згадав... Так! Чудова думка! Він згадав Кронштадт і старого майстра кораблів Степана Колодкіна. "Побудовано непотопаючий корабель... Коли урагани вдарять за дванадцять балів, згадаєте мене".

— Вашкобродь!.. Невже...— Матрос-канонір Якуб Белевич, що стоїть в білій сорочці поруч з Чирковим, хоче спитати: "Невже на цьому судні можна сидіти під арештом живим ще цілих десять діб?"

Лазарєв (зрозумівши і навмисно перебиваючи Белевича, в бік Сорокіна). Я про тебе ще в Кронштадті рапорт напишу. Ти в мене ще там рік відсидиш!..

Чирков. Ви гадаєте, є надія?

Лазарєв. Яка?

Чирков. Витримає "Мирный"?

Сорокін. Невже є надія відбутися кару?

Лазарєв. Так.

Чирков. Гадаєте, витримає?

Лазарєв. Я не гадаю, я знаю.

Б е л е в и ч. Отже, вважаєте, можна сподіватись?

Лазарев. Завжди.

Б е л е в и ч. Вашскобродь!..

Лазарев. Абсолютно. Адже корабель цей будували знаєш які люди? Справжні російські хороші люди...

Голос Лазарева м'якшає й одночасно міцніє, наче раптово натрапив на єдину річ, здатну не піддатися силі стихії. В палубу заходять штурманський помічник Яків Харлав і каноніри Барабанов і Гусаров.

Насилу вибравшись з напівзатопленого трюму, підходить конопатник Родіон Аверкієв з великим синяком на розсіченому обличчі. Ледве зупинившись біля палуби, Аверкієв чує командира:

— Цей корабель не може потонути. Він так і сказав на прощання: "Тут немає нічого, що могло б потонути, поки корабель існує, як я його зробив".

— Берегти корабель треба,— зітхає Белевич.

— "...Велика справа — мистецтво корабля!" Істинна правда.

— Хто це сказав?

— Майстер Колодкін. Помились він хоч трохи, недоглянь, піди він на компроміс з совістю, не бачити б нікому з нас ні матері, ні батька, ні батьківщини.

— Ви гадаєте, витримає "Мирный"? — звертається до Лазарева конопатник Аверкієв, втискуючись у тісну палубу.

— Так,— кидає нарочито недбало Лазарев і, щоб надати відповіді більшої впевненості, навіть не глянув на нього. Він весь у спогадах про хороше:

— А пам'ятаєте, які в нього руки й яка посмішка, коли він брав сокиру?

— Золоті руки!

— Великої душі людина!

— Коли він приступав з синами до роботи — не раз я помічав — пам'ятаєте? — він увесь якось світився зсередини, наче не тесляр він, а скульптор-художник. (До мічмана). Він так і говорив: "Мистецтво корабля".

— Ми всі підемо до нього. Спасибі, скажемо, за корабель, Колодкін, за талант і за совість! — вирішують Белевич і Чирков.

І ось поступово в очах екіпажу міняється Південний

Льодовитий океан. Зникає гнітюче почуття катастрофи. Залишається краса бурхливих просторів, велична далечінь, в яку прямує їх корабель. Моряки знову відчували готовність до подвигу.

Один лише Потап Сорокін, забувши, що він під арештом, намагається виявити свій скептицизм:

— Ну, добре, корабель такий, як ви сказали, вашскобродь. А якщо...

— Що "якщо"? — в голосі Лазарева загроза.

— А якщо наскочить на крижину і перестане бути таким?

— На крижину не насакувати! По місцях! (До мічмана Новосільського). Сорокіну набавити ще десять діб!

Матроси кидаються з кубрика на палубу, яка тут же летить разом з ними в піняву прірву.

Чутки прийшли в Петербург про загибель відважних мореплавців.

Чи то моряки англійських торгових суден завезли їх у Петербурзький порт, чи співробітники якогось посольства висловили співчуття матері лейтенанта Торсона і Лазарева. Стверджували також, що сумні вісті прибули з дипломатичною поштою з самого Лондона. "Ніхто не врятувався. Одні пішли на дно разом з кораблями, інші загинули серед криги від голоду десь біля Сандвічевої Землі чи острова Святого Георгія". Назва острова чомусь надавала сумним звісткам особливу достовірність.

Засмучені матері, дружини і сестри приходять в Адміралтейство.

— Немає ніяких звісток?

— Немає звісток. Немає.

— О господи...

— Але, кажуть, є вже подробиці?

— Скажіть, є подробиці?

— Немає подробиць.

— Отже... правда? Кажуть, ніхто не врятувався?

— Це правда, що ніхто не врятувався? Скажіть...

— Чому ви мовчите? Чому не знаєте? Чому чужі люди знають, а ви не знаєте?

Жалю у вас немає...

— Острів Святого Георгія — де це?

Сумні вісті про загибель "Востока" і "Мирного" дійшли до Академії наук. Крузенштерн, Саричев, Ратманов — всі були безмежно схвилювані. Один лише Головній, якого викликали з цього приводу до Академії, спокійно палив свою люльку в темному кріслі біля глобуса.

— На жаль, панове, це майже офіційно,— сказав Крузенштерн.— Посол Лівен сповістив з Лондона.

Запала довга тиша.

— Не вірю! — Саричев зупинився перед Крузенштерном і, нагнувши голову, подивився на нього поверх окулярів. Усе в ньому протестувало проти цих майже офіційних відомостей.— Чому я повинен в це вірити? Які в Лівена могли бути дані?

— Очевидно, були,— спробував заперечити Ратманов.— Могла статись катастрофа.

— Могла статись. Тільки в Беллінсгаузена і Лазарева вона могла й не статись. Та ще в обох разом. Це кращі офіцери флоту. Я не знаю кращих офіцерів, окрім Головніна!

— Так. Я згоден. Але...

— Облиште. Завжди у вас які-небудь "але".— Саричев швидко підійшов до карти: — Давайте краще розберемо всі "за" і "проти". Останнього листа Беллінсгаузена Академія одержала з Ріо-де-Жанейро — два з половиною... три місяці тому! Отже, в даний час,— дивіться сюди, ось! — дослідивши Землю Сандвіча і пройшовши вздовж смуги льодів, вони йдуть або пішли на зимівлю в Нову Голландію. Питання — як діогли прибути в Англію за цей час які-небудь судна з цих широт? Ніяк!

— Та й суден там немає взагалі,— спокійно сказав Головній.

— Ви думаєте? Дай боже,— зітхнув Ратманов.— Все це дуже сумно.

Крузенштерн. Ще б пак. Поки вони прийдуть, припустімо, в Порт-Джаксон, поки прибудуть звідти листи в Європу, пройде ще добрих півроку.

Ратманов. Півроку турбот і сумнівів.

Саричев (відповідаючи на свої складні сумніви). Нізачо не повірю. І не сумніваюсь! (До Головніна). Василю Михайловичу, скільки разів ви загинули в англійських газетах?

Головній. Три рази.

Саричев. От... Ах, панове! Адже завжди пристрасно бажане й ждане здається ніби здійсненим. Росія йде

підвести підсумок усім відкриттям, зробленим за сто років. Російські океанографи дерзнули перевірити "непогрішимі істини". Як же не побажати їм загибелі! Почекайте, незабаром ще почуєте "подробиці катастрофи"...

Головній (саркастично). Певен. "Кораблі потонули. Беллінсгаузена, Лазарева і всіх матросів з'їли дикуни". Адже Кука з'їли.

Саричев. От! (До Крузенштерна і Ратманова). А коли на Гаваях у бухті "Злочину", де острів'яни з'їли цього великого мореплавця, висадився капітан Головній без зброї і жив серед них два тижні,— які чутки ходили в Лондоні?! Ні, ні, панове. Цей Лівен так розбирається в політиці, як міністр де Траверсе в морському флоті. Був флот при Ушакові і Сенявіні!

Приходять до Степана Колодкіна, корабельного майстра й "тесляра", матроські дружини і матері в жалобі.

— Горе, Степане Даниловичу...— говорить молода дружина Касаткіна.

— Не може бути! Хто вам сказав? — хвилюється майстер.

— В закордонних газетах... Кажуть їхні моряки в порту. Потонули кораблики... Обидва! Розбились в крижаному океані.

— В якому? Та хто їх міг там бачити? Нікого там нема!

— Ніхто не бачив нещасних. Тільки з "Мирного" бізань-щоглу наче, пишуть, викинуло...

— Куди? Яку бізань? Ту, що я ставив? Брешуть вони всі! — Степан Данилович прикро вражений.

— Ох, бідні мученики!..

— Ніякі не мученики. Герої!.. Жалобу вдягла! Зніми негайно ж! Гріх, матінко, ховати живих! Не міг мій корабель потонути! Не віриш, іди молебень служи. О здра-вії!

В петербурзькій церкві. Моляться. Свічки. Протоди-яконський бас гримить: "О плавающих, путешествующих, недугующих, страждующих, в море сущих и о спасении их..."

На "Мирном" в бурхливому океані співають матроси: (

Удалых молодцов сорок два сидит! Сорок два сидит!

У петербурзькій церкві гримить протодияконський бас: "Благословенное и мирное

бытие. Здравие же и спасение, во всем благое преуспешение".

В океані "Мирный" підноситься на гребінь величезної хвилі. Гримить пісня матросів:

Уж вы, братцы мои, вы, товарищи, Сослужите мне службу верную... Службу верную... Вы снимите с меня буйну голову, Уж вы бросьте ее в Волгу-матушку, В Волгу-матушку-у-у!..

— Земля! Земля! — кричать на бом-салінгу.

— Крижаний острів і дим! Бачу дим!

— Острів горить! — кричать з марсів.

— Ур-ра-а! — радіє могутня людська сила. Шторм, вода, вогонь і сніг!

Вивержується вулкан на острові, і буря розносить його чорний дим над океаном.

Офіцери дивляться в підзорні-труби.

— Виверження вулкана! — Симонов хвилюється.— Дивіться!

— Красота!.. Ну, добралися... Оце пейзаж!.. Хвилиночку! — Художник Михайлов біжить в каюту за альбомом, потрапляючи тут же під рясний душ.

В каюті — Беллінсгаузен. Схилившись над новою своєю творимою океанською картою, записує в корабельний журнал: "Ці, знайдені мною три острови назвав я островами маркіза Траверсе, морського міністра. Вулканічний острів називаю в честь капітана-лейтенанта: острів Завадовського..."

Острів Завадовського!

Капітан-лейтенант Завадовський, мічман Купріянов, Новосільський, Симонов і художник Михайлов виходять з шлюпки на берег. Вони в царстві птахів.

— Як дивно, панове: берег, на який не ступала нога людини!

— Так! Якийсь новий чудовий світ! Наче билину про себе творимо. Дивіться!

— Дивіться!

Здивованих мореплавців оточує зовсім невідоме життя. Велика рівнина і прибережні виступи скель всі покриті мільйонами пінгвінів. Звівши голови, з подивом дивляться пінгвіни на небачених пришельців, вчиняючи нестерпний хриплий галас. Від цього галасу, шуму прибою крутиться голова. Вкриті густим, грубим пухом, наче шерстю, птахи стоять перед людьми суцільною масою, тримаючись прямо, наче люди, і захищають своїх самиць, б'ючи офіцерів ластами і злісно галасуючи, коли ті намагаються забрати їх яйця. А над головами носяться хмарами пінбади, егмонтські кури, альбатроси, торкаючи крилами пришельців.

— Льодовикова епоха!

— Навіть ще давніша. Наче заглибились ми в минулий світ на мільйони років.

Вражені, стоять дослідники перед мешканцями льодовикової епохи, не маючи можливості буквально ступити й кроку.

Ще п'ятий день дощу і снігу в океані, і перед кораблями відкриваються вершини групи островів, помилково названі капітаном Куком "Землею Сандвіча".

Лейтенант Торсон дивиться на термометр, який тільки-но в особливому циліндрі вийняли з морської глибини.

- Один градус нижче нуля!
- Глибина?
- Двісті сажнів,— сповіщає матрос Кисельов.
- Так. Тягнули?..
- Чотири хвилини.
- Так.

Беллінсгаузен, Купріянов, Завадовський, Симонов працюють в кают-компанії над складанням нової карти островів.

— Я розумію, що при всіх умовах тут Кук не міг досягти далі шістдесяти градусів широти,— Купріянов запитливо дивиться на Беллінсгаузена.

— Так, звідси й вигадка про Землю Сандвіча,— Беллінсгаузен наносить на карту групу нововідкритих островів з позначенням навіть крижаних полів.— Взагалі Кук бачив "Землю Сандвіча" начебто в сутінках, на ходу. Звичайно, тут йому не важко було й заблудитись,— стільки бурунів і льоду. "Земля, земля", а виходить не земля, а група островів.

Вахтовий ставить на стіл склянку з гарячим грогом.

— Готово! — Симонов подає Беллінсгаузену таблицю.

Входить Торсон:

— Фадею Фадейовичу, питома вага води на глибині двохсот сажнів виявилася 1,100,9, а на поверхні, на точці замерзання, 1,009,7...

— Хвилиночку! Запишемо назву,— Беллінсгаузен звертається до Купріянова: — "Південні Сандвічеві острови". А цей назвемо "Островом Кука". В пам'ять трудів відважного мореплавця,— Беллінсгаузен зупиняє кінчик олівця на одному з островів і замислюється. Потім звертається до Торсона: — Про що говорить різниця в питомій вазі води? В нижніх шарах океану більше солі. Теж запишемо.

Записує і матрос Кисельов у свій щоденник, чи, як він його назвав, пам'ятник:

"Прийшли до Сандвічевської Землі, і тут ми описували її три тижні, і справді вона виявилась островами. Біля цих островів пребагато льоду. Крижані гори сажнів по тридцять поверх води, і престрашні бувають шторми.

Наловили на острові птахів пендвінів сімдесят штук. Вживали в страву пани і служителі. Можна їсти".

І ось кінчаються далекі кордони Атлантики.

На зміну важким штормам приходять хуртовини, тумани, дощі з снігом і безмежні крижані поля. А над полями підносяться плавучі велетенські айсберги.

Напливами змінюються суворі простори Південного Льодовитого океану. Кораблі входять в Антарктиду.

Вже в сніжний саван сповиті "Восток" і "Мирный". Вкрилися кригою ванти, паруси. Увесь рангоут в крижаному стеклярусі.

Кораблі зблизились, ідуть вздовж кромки льоду.

Вахтові на салінгах, на баці, біля бортів, очі всіх спрямовані на південь.

Безперервна робота біля помп. Незручно, холодно, вогко.

В кают-компанії "Востока" матрос витирає мокру стелю.

Біля карти зібралися офіцери.

Червоною рисою позначена складна путь кораблів від Ріо-де-Жанейро, повз острови Георгія, Завадовського, Лескова, Траверсе і Південні Сандвічеві.

За Південним полярним колом на широкій "білій плямі" з Південним полюсом у центрі Беллінсгаузен фіксує положення кораблів.

Симонов. Шістдесят дев'ять градусів двадцять одна мінута двадцять вісім секунд південної широти. Довгота два градуси сорок шість мінут!

Т о р с о н. Ох і далеко ж ми! Ви тільки погляньте!

Лазарев (входить). Півградуса — і ми на материку!

Завадовський. Ви впевнені? Лазарев. Більш того. Я стверджую, що ми вже до-сягли Антарктиди.

Завадовський. Фантазія!

Лазарев. Фантазія?! Ви подивіться. (Обводить олівцем навколо полюса). До полюса рукою подати. Земля Антарктида...

Завадовський. Якщо вона існує.

Лазарев. Існує! Невже можна сумніватися в тому, до чого прагнеш!

Т о р с о н. Вона існує!

Завадовський. Припустімо.

Лазарев. Іване Івановичу, вона не може бути далеко. Де бути їй, коли вона тут?! Дивіться: ось мис Горн, Добра Надія, ось Тасманія...

Завадовський. А посередині ми. З водою в про-гнилому трюмі замість дров. А на борту зима.

Вбігає вахтовий:

— Дозвольте, вашскобродь! Земля!!!

Всі кидаються на бак. Погода похмура — туман і дрібний сніг. На південному сході і на південному заході губляться у млі крижані поля.

На салінгу. Бачу бурну птицю!

На б а ц і. Он-он! Димчастий альбатрос!

Завадовський. Хто доповідав,— земля? На салінгах?!

На бом-салінгу. Альбатрос і бурні птиці! Три! Чотири!

Лазарев. На салінгах! Хто кричав — земля? На салінгу. Привидилось! Двічі! Бачу бурні птиці!

Лазарев. Бурні птиці! Чуєте? Ось вони! Бурні птиці, яких ніколи не буває в океані!

Торсон (в туманну імлу). Щезни, тумане! (До Лазарева). У мене таке почуття: щезне вмить туман — і перед нами земля!

Лазарев. Хто кричав?! На салінгах! Хто доповідав — земля?!

Завадовський. Аби та якби. На салінгах!!! Вперед дивитись!!!

На салінгах. Знову птиця!.. Зникає!.. Зникла!

А перед ними справді була земля. За крижаним бар'єром, всього лише за двадцять миль, окутана туманом, простяглася таємнича Антарктида.

Кораблі рухаються вздовж її крижаного бар'єра. На палубах, уп'явшись очима в туман, застигла в крайньому напруженні вся команда.

Лазарев. Це прибережна крига! Крижаний берег материка! Дивіться: він підвищується до півдня!.. Краї обламані... Панове! Дивіться, як обламані краї!

Торсон. Прямовисно!

Беллінсгаузен. Прямовисно. Так і запишемо в корабельному журналі.

На бом-салінгу. Бурна птиця! Друга!

Лазарев. Це берег!.. Невже ви не бачите?!

Беллінсгаузен. Я бачу кригу, схожу на берег.

Торсон (до Симонова, тихо). Двоє дивляться вниз. Один бачить воду, другий зорі.

Завадовський. На марсах, салінгах! Дивитись вперед!..

Чути. Єсть дивитись вперед!

На фор-салінгу, дуже високо, обнявши обмерзлу стеньгу однією рукою і увесь подавшись вперед, вдивляється в туман Федот Разгуляев.

В океані гуляють родини китів. Над китами кружляють птахи.

— На салінгах! Примовкли! — кричить вахтовий лейтенант Торсон.

— Праворуч по борту! Три! Чотири... Багато китів!..— відповідає з салінга матрос Яциновський.

— Відставити! Все китів лічиш! Дивитись вперед!

— Єсть дивитись вперед!

На баці "Восток" шкіперський помічник Федір Васильєв і група матросів показують Беллінсгаузену забитих птахів. Падає сніг з вітрил.

— Ось знову ластівки, вашскобродь, дивіться. Ось дзюбочка, перепоночки. Помітили? Берегова це пташка. Не морська!

— Так! Запишемо в корабельний журнал. Чудесна пташинка.

Васильєв переглядається з матросами. Беллінсгаузен помічає, що в останні дні матроси й офіцери всі схвильовані. Він і сам схвильований. Ознаки близькості невідомої землі не дають йому спати вже майже три ночі. Але чому, крім хвилювання, всі начебто ще невдоволені чимсь, пригнічені? І навіть не чимось, а саме ним, командиром "Востока"?

Група матросів підштовхує вперед корабельного кока Адама Тауса.

Беллінсгаузен. Ну, що там? Знову птиця?

Т а у с. Сарізаль оцей альбатроз. Прошу, путь ласка... Мох в шлунку... Васкорот.

Торсон. Свіжий мох скалистих берегів!

Беллінсгаузен. Запишемо: мох. Справді, мох свіжий. Молодець, Адам!

Т а у с. Рад старат, васкорот!

Швидко зійшовши по трапу, підходить Лазарев з великим птахом у руці. Падає сніг з вітрил. Увага!

В трюмі "Востока" по пояс води. Шумить, переливається, плеще. Є навіть свої хвилі в трюмі. На хвилях носяться уламки дерева, діжки, ящики. Опущені в трюм гармати стирчать мокрими жерлами, створюючи картину катастрофи. І хоч працюючи в трюмі

матроси вже звикли до цієї картини більш ніж за сто днів, у конопатника Андрія Єрмолаєва опускаються руки. При найменшому повороті судна течя збільшується. Чути, як у темних кутках б'ють вже цілі струмки. І цей нестерпний, невпинний рип переборок!

— Все прогнило к лихій матері!

Андрій Єрмолаєв, тихий архангельський хлопець, в знесиллі махає рукою. Темінь навколо, шум, рип, про-гниле дерево. Безодня внизу і навколо, і від усього цього вони відділені мізерною, гнилою дерев'яною стінкою. А роботи день і ніч, день і ніч. В бурю гірше, ніж на палубі: своя вода буквально вбиває.

— Тьфу! І це називається південь! Лід у серпні — це як розуміти?! 1

— Каторга, а не південь! — чується з темного кутка застуджений голос коваля Петра Курлигіна.— Тягни, не бачиш!.. О, будь ти прокляте! В Південний полюс... Анта... Антаніду!.. Біс її вимовить!

— Хе-хе! Думав, тут тобі Гонолулу,— насміхається завжди безжурний Юхим Гладкий.— Сонце смалить, жінки голі, король чорний, райські пташки на деревах... Качай! Хитається!..

— Ну, ти, хохол! Все тобі смішки,— Андрій Єрмолаєв явно заздрить благодушності Гладкого.

— Знову ж, пунш дають: по склянці! При такому холоді. Хіба це діло?! — хрипить Курлигін.— Ну скажи мені, чи діло це? Дві склянки на добу. Ти дай мені раз у три дні, але щоб я почув...

— Еге! — згоджується Гладкий, качаючи помпу.— А вивихи як вправляють! Заходжу до лікаря Галкіна. Балкою мені вивихнуло щелепи. Вся морда пішла отак. Болить, ну, спасу нема. Так що ви думаєте? Кулаком мене в вухо — хрясь!

— Галкін?

— Еге.

— І виправив?

— Мабуть, так, бо я зразу якось почав говорити. Вашскобродь, кажу, сорому у вас нема! Отак неблагородно щелепи виправляти! Що я вам — француз? Сміється — хи-хи-хи... Хірургія.

— Прокляте, каторжне місце! — зітхає Курлигін.— Одні пінгвіни!..

Відчиняються двері. На хвилі, в бризках — канонір Гаврило Чигасов:

— Братці! Лейтенант Лазарєв з "Мирного" птицю привіз. Як тутешня кряква або курка! Вся палуба гуде! Сьогодні, кажуть, ми втретє підійшли до землі.

— Невже земля? Братці! Чуєш, Гладкий?!

— А-а!.. Курочка не птиця, Антаніда не земля. Берег чи вода — тепер одна ціна. Давай одкачувати, бо всі затонемо до ночі.

В цю мить з брам-реї шлюпа "Мирный" марсові Єр-молаєв і Блоков раптом побачили землю. Вона виникла перед їх очима в туманному просвіті в кількох милях зовсім ясно, з високою сніжною вершиною і рядом менших гір, що відходили праворуч.

— Земля!—одночасно вигукують марсові, глянувши один на одного і нагнувшись

вниз до палуби, голосно: — Земля! Бачимо землю! Земля!

— Де земля? — гукнув, вийшовши з каюти, мічман Новосільський.

— Ось! Ось вона! Дивіться!

На палубу швидко виходить лейтенант Обернібісов.

— На салінгах! Хто доповідав — земля?!

Падає сніг з вітрил на "Востоке". Падає стеклярус із снастей. Все обледеніло. Згрібають сніг за борт. Рубають, розбивають крижану броню на снастях. Холодно й вогко.

Офіцери на баці продовжують сперечатись. Всі напружені до краю, кожен по-своєму.

Лазарев. Фадею Фадейовичу, земля тут, чуєте? Земля перед вами!

Беллінсгаузен. Де саме?

Лазарев. Перед кораблем.

Беллінсгаузен. Перед нами я не бачу землі. Я бачу лід, туман, нутрощі птахів і ні одного, на жаль, каменя.

Лазарев. А чому повинні ми вірити каменям, а не птахам?

Беллінсгаузен. Я вірю в каміння і вірю в птахів. Але я емпірик. Я повинен бачити факти.

— Дозвольте доповісти, пане капітан другого рангу! — чується голос прибулого з "Мирного" мічмана Новосільського.

Швидким кроком підходить мічман в супроводі трьох матросів з екіпажу "Мирного".

Блоков. Матрос першої статті шлюпа "Мирный" Пилип Блоков! Бачив землю Антарктиду!

Беллінсгаузен. Землю!.. Він тверезий?

Блоков. При повному розумі й здорових почуттях, вашкобродь!

Лазарев. Розповідай скоріше! Ой, та Блоков!

Блоков. Коли, тримаючись за рею, я рвав зубами мерзлий парус і проклинав, що гріха таїти, увесь світ, раптом на лівому борту передо мною розірвало туман — і я дивлюсь...

Лазарев. Земля?!

Блоков. Земля! Так точно, вашкобродь! Ось Єр-молаєв підтверджує. З бом-брам-рея.

Єрмолаєв. Матрос першої статті Єрмолаєв! Бачив землю Антарктиду, вашкобродь. Ось як перед божим престолом клянусь. Кричу на палубу — земля, земля!

Блоков. І я кричав.

Єрмолаєв. Потім дивлюсь, а її вже нема. Земля та зачарована: в туман обернулась. Беллінсгаузен. Як — в туман? Єрмолаєв. Так точно!

Беллінсгаузен (до Лазарева). Ну от. (До Новосільського). Хто чув крик — земля? Новосільський. Я! Матрос. Я!

На салінгах і бом-брам-реях розгойдуються "служителі" "Востока". Гукають один одному:

- На "Мирному" землю бачили!
- Зникла, кажуть! Не видно!
- Дивитись вперед! — долітає знизу команда Тор-сона.

Завадовський. Не розумію, нащо весь оцей плебісцит.

Беллінсгаузен. Так. Начебто недостатній сам факт: ми тут, на кораблях Росії, що звільнила Європу від тиранії Бонапарта. Запишемо так, як бачимо. (Диктує астрономові Симонову, помічаючи на всіх обличчях світле почуття великої історичної хвилини). "6 лютого 1820 року..."

Симонов. Шістдесят дев'ять градусів сім мінут вісімдесят секунд південної широти. Східна довгота — шістнадцять градусів п'ятнадцять мінут.

Беллінсгаузен (диктує Симонову, дивлячись в темну далечінь). "Перед нами материк льоду з безмежними льодовими краями, обламаними перпендикулярно, що підносяться до півдня подібно до берега".

Офіцери переглядаються з тугою і прихованим протестом. Лазарєв, шануючи Беллінсгаузена, як старшого брата, дивиться на нього, як на лютого ворога. Здається навіть трохи дивним, як цей моряк, добре витриманий і спокійний в найгрізніших небезпеках, бореться, щоб стримати свій гнів.

- Не подібно до берега, а точно: берег!

Беллінсгаузен переводить зволожені очі на Лазарева. Здається, він був відсутній і тільки зараз повертається на борт корабля. Повільно підходить до Лазарева.

— Михайле Петровичу, дорогий мій друже... Нащадки розберуться... Коли пристрасно бажане й ждане здається трьом матросам ніби здійсненим,— це одне, особливо на такому філософському фоні: адже ми майже на Південному полюсі. Словом, я всіх вас розумію. Але будемо точні. Не будемо забувати, що ми виправляємо деякі помилки командора Кука.

— Фадею Фадейовичу! — Лазарєв тамує свій гнів величезним зусиллям волі. Після маленької паузи продовжує тихо і стримано — на лезі ножа: — Ви заперечуєте власне найвеличезніше відкриття.

- Для себе — ні. Але...— Трохи зніяковів Беллінсгаузен.

— Ми тут не належимо собі. Ми належимо Росії і світу,— Лазарєв намагається ці слова сказати зовсім спокійно.

— Світ сам розсудить, де ми і хто ми,— говорить Беллінсгаузен тихо.— До того ж, запис наш у корабельному журналі для світу тільки починається.

— Сто десять днів з дня виходу з Ріо-де-Жанейро! — заперечує Лазарєв, помітивши на собі погляд Завадовського.

- Ніщо в порівнянні з вічністю.

Лазарєв. В такому випадку прошу вас записати до корабельного журналу: лейтенант Лазарєв просить висадити його на берег.

Беллінсгаузен. Куди?

Завадовський. Це божевілля!

Лазарєв. На берег Антарктиди. З трьома матросами.

Новосільський. І одним мічманом! (Захоплений погляд в бік Лазарева).

На салінгу. Крига! Крига!

На буршприті. Попереду льодова гора!

Затрубили авральні дудки. Лунає команда.

Завадовський кидається до штурмана.

Тривога.

В тісній кают-компанії серед географічних карт, таблиць, складних обчислень, морських приборів. Маленький глобус. Командири суден наодинці. Поєдинок продовжується.

Беллінсгаузен. Облиште! Не можу я ні висадити вас, ні тим більше чекати!

Лазарев. Не чекайте! Ідіть в Порт-Джаксон.

Беллінсгаузен. Михайле Петровичу, ви при своєму розумі?

Лазарев. Абсолютно. Вам шкода мене,— давайте висадимо Обернібісова. Ми будемо жеребок з ним тягнути, вже домовлено.

Беллінсгаузен. Не маєте права.

Лазарев. Маємо!

Беллінсгаузен. Я не маю. Ні залишитися тут, ні намірюватись до зюйду з кораблями. Ми відходимо в Нову Гвінею рівно через годину. Не можу я діяти, наперед знаючи, що це в ім'я вашої смерті.

Лазарев. В ім'я вічності, а не смерті, Фадею Фа-дейовичу. В ім'я вічності, в порівнянні з якою все ніщо. В ім'я слави Росії. Дійте!.. Прошу вас... Згадаєте мене! Ви повертаєтесь сюди через рік. Знаходите...

Беллінсгаузен. Ваш покльований птахами труп.

Лазарев (заперечливо хитаючи головою). Знаходите наш прапор, мої записки...

Беллінсгаузен. А можливо, і цього не знаходжу...

Лазарев. Припустимо! Беру найфатальніший варіант: ніхто нічого не знаходить цілих двісті років. Але єсмь я на материку,— ім'я російське рек і дата!

Лазарев б'є себе в груди і випростується. В його сірих очах, в рішучому змахові голови, в усій його полум'яній постаті, спрямованій до високої загальнолюдської мети, видно молодий російський народ, все його покоління переможців. Звільнивши від Наполеона Європу і наче вперше усвідомивши свої могутні сили, прагне він назустріч своїй дивній історичній долі, готовий на подвиги, труд і будь-які жертви.

— Михайле Петровичу... Не можу. Забудьмо цю розмову.— Вражений Беллінсгаузен обіймає Лазарева, його холодна натура приголомшена, тільки тепер він зрозумів, як йому здається, до кінця, що тут відбувається, на яку висоту підняла їх доля, але... служба і порядок: — Я хочу з вами бачити Антарктиду. Разом, плече в плече! Живі... Друже мій дорогий! Ви можете зі мною пройти?..— І Беллінсгаузен повів Лазарева в трюм "Востока".

Темно і вогко у володіннях Гладкого і Курлигіна. Шум, плескіт, стук балок, шелест, людські голоси, і звідусіль капає й тече. Чути голосний вигук:

— Здорово, братці!

— Здрам желям! — лунає, пішло трюмом. Беллінсгаузен і Лазарев у трюмі біля самої води.

— Гладкий?!

— Єсть Гладкий! Беллінсгаузен. Як справи?

Гладкий (пересуваючи у воді гармату). Велика диспропорція води, вашкобродь!

Беллінсгаузен. Як?

Гладкий. Трюм протикаю пальцем!

Беллінсгаузен. Іди сюди. Про нововідкриту землю чув?

Гладкий (бредучи по воді). Нікак нет, вашкобродь. Я чую тільки воду.

К у р л и г і н. Вода замучила!

Гладкий. Дозвольте, вашкобродь. Поки мені не сказали струнко, я щось житейське хочу сказати. У вас там нагорі, на палубах, великий інтерес. Наш інтерес тут малий. І суть того, що робиться у світі, ми відчуваємо в пропорції малого інтересу. Ваша вода в океані, наша в трюмі.

Беллінсгаузен (Лазареву). Персонаж Шекспіра. Гладкий. Дозвольте доповісти, вашкобродь?! Беллінсгаузен. Говори.

Гладкий. Щоб не зрівнялись ми з вами в чині і в воді, як утопленики в поминальних святцях,— тікати пора: трюм — як солоний огірок. Пальцем ткнеш — і море.

Беллінсгаузен. Так... Он воно як, Гладкий. Погані наші справи. До Порт-Джаксона дійдемо?

Гладкий (витираючи вуса). По-моєму, повинні десь потонути, а там, як бог пошле. П'ять тисяч миль! (До своєї команди). Ну, чого стали, мокрогузи! Обов'язково треба вухо наставити на всяку офіціальну розмову!.. Качай!..

Командири суден дивляться один на одного. Все виявляється не таким, як би хотілось бачити в ці великі, незабутні дні. Мовчки повертаються вони до трапа, покидаючи володіння Гладкого.

Ось вони відходять від своєї уже досягнутої мети в туманну бурхливу далечінь. Тривожні птиці скиглять у тумані.

Три рази підходили російські кораблі до берегів Антарктиди на початку 1820 року, але скромність і сувора чесність не дозволили їх командирів заявити: ми були і бачили, але тільки: я був і зрозумів.

Довго ще їм доведеться борознити океани. Нові чутки підуть не раз, що вже загинули вони, і матері не раз оплачуть їх. І тільки обійшовши навколо землі, майже з протилежного боку, прийдуть вони вчетверте, щоб побачити берег.

Вітер, вітер! Дощ чи сніг,— морок в океані. Невідомо— день настав чи ніч. Ні зірок, ні сонця, ні місяця,— одна мла несесться без кінця й краю.

Пильно вдивляються у неї на салінгах "служителі", безупинно гойдаючись в просторі, прив'язані до щогл обледеніми канатними кінцями на великій висоті. Увага!

По палубі спішить, тримаючись за штурмовий канат, мічман Новосільський. Назустріч, тримаючись за цей же канат, майже плазом пробирається лікар Галкін.

— Держись!.. Ух!!!

Стрічаються якраз в ту мить, коли велика хвиля, промчавши через них від борту до борту, щезає в океані. Бризки, фейерверк, потоки, шум і піна!

— Мічман!

— Лікар? Ну, як?

— Нещастя! Качає. Пельмені не дає ліпити! — кричить лікар Галкін, посміхаючись і спльовуючи солоною водою.

— Що ви сказали?

— Сьогодні кок Адам Таус вивихнув плече! Вправляю. Питаю, ну, як, Адам? — "Нещастя! Качає. Пельмені не дає ліпити!"

Сміються обидва, зникаючи в бризках.

На капітанському містку, віддавши останні розпорядження, замислився Лазарев. Піднімається Обернібісов, незадоволений і злий.

— Скінчені посягання до зюйду! Лазарев. Так. Курс норд! Обернібісов. Я так і знав. Порт-Джаксон? Лазарев. Так.

Обернібісов. Все Завадовського примхи! Лазарев. Не думаю.

Обернібісов. Даремно. Я їх обох бачу наскрізь. Обидва вони...

Лазарев. Кращі моряки Росії.

Обернібісов (повний сарказму). Звичайно... П'ять тисяч миль назад. І звідки?! Коли не тільки люди, птахи кричали: "Земля!" Ви просили капітана спустити мене на берег і залишити?

Лазарев. І слухать не хоче.

Обернібісов. Ще б пак! Він не розлучився ще з Куком.

Лазарев. Як?!

Обернібісов. Кук у нього в душі! Лазарев. Не в Кукові справа. Вони... Обернібісов. Вони не вірять в Антарктиду! Обидва!

Лазарев. Вони тонуть. Обернібісов, неправда, вони тонуть. Я був у них у трюмі. Корабель побудував Стокке з сирої сосни. Вони буквально тонуть.

Раптом, наче помахом чарівної руки, зникає сніжна хмара, і корабель потрапляє ніби в іншу планету. Увесь небозвід спалахнув раптово велетенськими кольоровими смугами. Кольорові фейерверки зникають, спалахують знову, рухаються, змінюють один одного.

— Небо горить! Братці, дивіться! Перелякалися матроси, особливо на салінгах.

— Горить! Вогонь наближається!

Лазарев і Обернібісов спішать на палубу до матросів.

— Небо горить, вашскобродь! І вже недалечко! Що робити?

Деякі матроси охоплені жахом.

— Спокійно! — голос Лазарева гучний і спокійний.— Ти чого злякався? В море збираєшся плигати? (До всіх). Звичайне сяйво. Зима настає! Ах краса яка! Дивіться, дивіться! Художник! Де художник?

— Крига! Крига на носі! Ой-ой-ой-ой-ой!!! Друга!

— Третя!

Лунають сигнали. Вигуки команди. Кидаються на ванти. Біля штурвала напруження, наче перед катастрофою. Команда! Команда! Команда! Вигуки! Лопотіння вітрил! Звалюється сніг і брили стеклярусу на палубу. Увага! Вибігає художник Михайлов з альбомом.

— Ох і красища! Братці, айсберг пре! Хвилиночку!

— Дванадцять айсбергів! — кричать на салінгах.

— Ну, слава тобі господи, сяйво допомогло! От влізли! Пропали б к бісу! Давай, давай!

— А колір який! Ай-ай-ай-ай! А-ах!

— Заїло!

— Рубай!!! Рубай!!!

— Хвилиночку! Одну хвилинку! От і крижина! Красища! А небо!

Рубають. Затріщало. Шум, шум!.. Тиша... "Мирный" чудом проходить повз айсберг, майже торкаючись його краю. Пропливають марсові вахтові на бом-салінгах на фоні велетенських льодових стін, освітлених дивовижним південним сяйвом. Нема ні фарб на світі, ні художників, тільки музика, можливо, одна... Невимовне видовище! Михайлов приголомшений. Він плаче в екстазі.

Раптом знов повалив сніг і все згасає.

В кают-компанії "Востока" карти на стінах і на столі. Вогко і холодно. Всі одягнені.

Беллінсгаузен. Я щасливий, що екіпажі обох

кораблів в доброму стані. Цього не було ще ні у кого в світі. (До Купріянова).

Спасибі. Посильте харчування. Пунш. Дивіться. Тільки хто промерз, промок — пунш! Лазня! І, по можливості, тримати на палубі, на повітрі. Можете йти!

Купріянов. Єсть! (Виходить).

Беллінсгаузен (до Торсона). Наказую тримати швидкість вісім вузлів.

Т о р с о н. Єсть! (Виходить).

Завадовський. Ми можемо вийти за межі бур і криги не інакше, як розлучившись з "Мирным".

Беллінсгаузен (стримуючи обурення). Ні! Навіщо! Ми підемо разом з "Мирным".

Завадовський. Я в цьому вже сумніваюсь.

Беллінсгаузен. Не треба сумніватись. Не треба. Не треба.

Завадовський. Фадею Фадейовичу! Погляньте на барометр,— що робиться!

Беллінсгаузен. Я не хочу, щоб на нашому кораблі хтось мав сумнів відносно лейтенанта Лазарева.

Завадовський. Я сумніваюсь відносно "Мирного", а не відносно лейтенанта Лазарева. "Мирный" не може йти з нашою швидкістю. Немає в нього такої швидкості.

Беллінсгаузен. Ні... Ви вже дозвольте нам не сумніватись в лейтенанті— Лазареві. "Мирный" — це Лазарев! Розпорядіться попросити його на борт "Востока".

Лейтенант Лазарев піднімається на борт "Востока". Входить в кают-компанію.

Беллінсгаузен, завжди уважний до свого соратника, зараз особливо підкреслено

уважний до нього. Він радий його появи, гордиться ним і десь у глибині душі відчуває перевагу сили його духу над собою.

Лазарев. "Небо горить, і вже недалечко!" Здра-вія желаю!

Беллінсгаузен. Так. Небесні знаки велять поспішати, як ніколи. Два завдання перед нами, Михайле Петровичу. Перше: якнайшвидше вийти разом за межі льодовиків і бур, щоб...

Лазарев ...обом екіпажам не замерзнути. Друге?

Беллінсгаузен. Зараз. Отже, ми виходимо за межі льодовиків.

Беллінсгаузен зрозумів питання "друге" як абсолютну гарантію щодо виконання першого завдання, йому стає легко на душі. "Як мені приємна присутність цієї людини. Який я щасливий, що мені приємна його присутність".

— Михайле Петровичу,— Беллінсгаузен підходить до Лазарева з посмішкою.— Скільки разів, кромсаючи паруси на своєму "Востоке", спалюючи тисячі фальшфейерів, стріляючи з гармат у темряву серед бур і крижин... Боже мій! Я починаю говорити красиво... (Маленька зворушлива пауза)... Скільки разів я думав з вами розлучитись. Розповісти докладно — ціла драма!

— Розумію (в значенні: заважаємо один одному).

— І автори драми не ми! Ми тільки артисти.

— Така доля,— з тонкою посмішкою відповідає Лазарев.

— Наказ... Але, Михайле Петровичу, ні на одному кораблі я не зустрічав артиста вашої сили.— Беллінсгаузен промовляє ці слова проникливо і схвилювано, оглядаючи при цьому своїх офіцерів, наче бажаючи переконатись, що всі присутні чують: — Тепер дивіться! (До карти). Ось тут біля перехрестя шляху капітана Кука, уявіть, ми з вами розлучаємось. Так. Ви йдете, наближаючись до східної довготи сто тридцять п'ять градусів, аби оглянути острів Компанійський, позначений на Ерросмітевій карті. Ось він. Потім, обрізавши простір від цього острова до південного краю Ваньдіменової Землі, йдете в Порт-Джаксон. Я їду північніше шляху капітана Кука по довготі п'ятдесят п'ять градусів... Ось... Простори, нікому з мореплавців не відомі. Все. Коли настане час розлуки— даю сім пострілів.

Майбутні адміralи потискують один одному руки.

Група матросів і офіцерів "Мирного" у верхній палубі. Лейтенант Обернібісов пояснює їм ситуацію і найближчі завдання. На судні неспокійно. Величезна кільвова качка. Удари хвиль, шум, шорохи і нестерпний рип.

Обернібісов. Матроси! Будемо йти по вісім миль, не збавляючи швидкості.

Підштурман Шеркунов. І вночі?

Обернібісов. Так!

Шеркунов. Ми не можемо йти з такою швидкістю!

Обернібісов. Повинні йти. І доки не відміню команди, не говоріть мені, що це неможливо. Голоси. Як? Не чути! Обернібісов. Не говоріть мені!!! П а л і ц и н. Ніхто не говорить.

Обернібісов. Це треба виконайти. Подробиці зрозумієте самі, коли будемо

прощатись.

Матрос. Як?! Хто буде прощатись?

Обернібісов (ні з того ні з сього весело посміхаючись). Кораблі! Ідемо на північ, до тепла! А там... (Виходить).

Матросам здалося, що Обернібісов заспівав.

Біс його розбере, цього помічника командира! В най-непідхожих місцях посміхається і говорить загадками. Чи їм почулося серед реву хвиль і рипу натруженого до краю дерева?

Біля штурвального колеса, подавшись весь уперед, стоїть на вахті штурман Микола Ільїн. Перед його-очима в сутінках вечірнього океану вимальовується корабель. Багато крижин. Птахи кричать. Зграї китів бавляться навколо. "Мирный" іде під всіма парусами.

— Прошу пробачення, неспокійно у мене на душі!— говорить штурман Лазареву, який тільки-но підійшов.

— Га-а!!!

— Вісім миль серед криги та ще вночі — це вже не хоробрість.— В його голосі чується докір.

— Як ви сказали? Погано чую!

— Це нерозсудливо! (Ільїн трохи старший за Лазарева).

— Не те слово! — кричить Лазарев, посміхаючись.— Це чортзна-що!

Штурман дивиться на нього, як на п'яного. Чи він при своєму розумі? Поставити вночі паруси! І де?

— Дев'яносто п'ять шансів із ста розбитися об крижину! — гучно говорить Лазарев. Їх обох обдає солоною водою. Обидва спльовують.

— Як ви сказали? — гукає Ільїн.

— Так!

— Розбитись?

— Так. Є загроза!!!

Штурман Ільїн дивиться на напнуті вітрила, чує шум і рипіння снастей.

— Можна збавити паруси до норми?!

— Я-а-ак???!!!

— До норми!!! (Жест у бік парусів).

— Не можна! На нормі у нас всі шанси на загибель!.. Будемо йти на форсованих! Зрозумів?!

— Так!

— Так буває в житті! Тут треба думати про майбутнє!

Лазарев дивиться вперед і трохи вгору на свої вітрила. Що принесе йому майбутнє?

Небезпечний був вихід з південних широт. Особливо важким виявився він для "Востока". Довго будуть згадувати мореплавці незабутню ніч на 9 березня, розповідаючи внукам і правнукам своїм, що творилось тоді в океані. З великими труднощами, розгойдуючись на реях, беруть рифи у марселів. Всі снасті вкриті кригою.

Вітер досяг дивовижної сили. Хвилі підіймаються так високо, що вода й повітря вже створюють єдиний хаос. У трюмі деревом оглушило Петра Курлигіна, і він без пам'яті падає в бурхливе "внутрішнє море".

Гладкий підхоплює друга і ставить біля помп Коренева, Дубровського і конопатника Аверкієва, а сам піднімається по трапу, несучи Курлигіна до лікаря.

Піднявшись однією лише головою над палубою, Гладкий застигає.

— Що робиться!

Перед ним вітер збиває грот-стаксель-фал. Парус змієм зривається вгору, зникаючи в темряві. Команда кидається піднімати новий стаксель. Але порив бурі і сильний крен судна змітає з палуби команду, як комах. Крики матросів, офіцерів, особливо Завадовського на баці, що кричить у рупор, дзвінки — все тоне в ревінні бурі. 1

А далі відбувається те, від чого холонуть серця в най-мужніших людей: один за одним рвуться грот-марса-шток, грот-стаксель і бізань-стаксель-шкоти.

Корабель залишається зовсім без парусів напризволяще стихії. Що робити штурману Якову Порядіну? З жахом дивиться Порядін на бак, на Завадовського. Які накази можуть врятувати корабель? Немає вже ніяких наказів. Не чути їх, і не видно сигналів. Але ось на бак виходить капітан Беллінсгаузен у парадному мундирі в зв'язку з святковим днем. Заклавши ліву руку за борт мундира і тримаючи рупор у правій, один він, здається, не підкорився океану. Але чого він чекає? І чому мовчить? Сто пар матроських очей спрямовані до нього на бак, як їм здається, в останній раз.

Все це бачить Гладкий, підвівши голову над люком, і вперше здригнулося серце Гладкого за всю незвичайну подорож. Він уперше втратив віру в любимого свого капітана, йому здалося, що Беллінсгаузен приготувався до гордої смерті моряка в океані. Хреститься Гладкий. В ослаблу свідомість раптом починають вриватися спогади раннього дитинства. Ну, значить, скінчено. Поклавши Курлигіна, нагинається в трюм:

— Гей, піднімайтесь на палубу, братці!

— йдемо, Гладкий! Спасибі, що не забув нас! — відповідають знизу. З чорного трюму, наче з могили, піднімаються Паліцин, Коренев, Юсупов і Дубровський.

— Не забув все-таки нас в останню хвилину, — говорить Паліцин, дивлячись угору на Гладкого. — Спасибі, товаришу!

— Геть фок-стаксель! — заgrimів раптом владний голос Беллінсгаузена. — Відпускайте фок-стаксель! Швидше, швидше, герої-молодці! Швидше!

Матроси люто кидаються відпускати фок-стаксель. Вони зрозуміли, що їх капітан знайшов шлях до врятування корабля. Скоріше б, скоріше!

Раптом лунає оглушливий тріск. Падає зламана рея і накриває люк і Гладкого мокрими обривками здутих тріпочучих парусів.

— Крига! Крига попереду!

— Крига! — гукає з салінга Прокіп Касаткін. Крижина попереду! "Сіє повідомлення

вважає всіх

нас жахом, і я — капітан другого рангу Ф. Беллінсгаузен — бачу, що нас несе на одну з крижин. Миттю піднімаємо фок-стаксель. Але все сіє не чинить бажаної дії, і крижина вже близько, і ми тільки дивимось, як нас до неї наближає. На щастя, велика хвиля..."

— Кермо на вітер, на борт!!! На борт кермо! Штурман Порядін!!! — наказує капітан в найкритичнішу мить.

— Єсть на борт!!! — захрипіли Яків Порядін і два його помічники.

— Хвиле! Голубонько! Піднімай! Піднімай! Давай, давай, давай!.. Рятівниця наша, ще, ще, ще!..— кричить Касаткін з салінга, піднімаючи, як йому здається, на гребінь хвилі судно без керма все вище й вище... його м'язи і всі його нерви, вся пристрасть і воля до життя, все його життєдіяльне і радісне єство напружене також до меж урагану і навіть вище. І ось Касаткін бачить, що він підняв корабель, і океан — раз у житті! — підкорився йому, так, так! йому, Касаткіну!

— Вали-и!! — наказує він хвилі в захопленні, коли "Восток" на мить повиснув на її гребені. І, наче підкоряючись ритму гармонійної душі Касаткіна, хвиля кладе корабель на борт і ліворуч вниз — р-р-р-р!!! — однією лише кормою трохи торкнуло крижину. Щастя...

— Моя хвиля, вашскобродь! — гукає Касаткін, побачивши капітана на баці.

— Добра хвиля, Касаткін! — Беллінсгаузен дивиться на Касаткіна і на всіх матросів, на обличчях яких він бачить подяку і надію.

— Рад старатися, вашскобродь!

— Сяєш, Касаткін?

— Сяю!..

В приймальному покої повно. Синяки, вивихи, диявольський кашель.

Лікар Галкін приводить до пам'яті Курлигіна.

— Дякую, вашскобродь.— Курлигін дивиться на лікаря з теплою вдячністю.

— Дякуй Гладкому, що витяг тебе. Адже ти, брат, потонув.

Курлигін хоче подякувати Гладкому.

— Спасибі, Гладкий. Де ж це він?

— Я тут!

Гладкий майже невпізнаний, так розсадило йому вилицю. Крововилив і сиза пухлина зовсім закрили око. Але обличчя його від цього не втратило доброзичливості. А голос став навіть м'якшим:

— Не варто дякувати. (До лікаря, шукаючи в кишенях загублений мундштук). Щось, вашскобродь, обличчя стало в мене часто припухати. Чи не ревматизм часом? Чи це мені здається?

Чути голос: "Гладкого негайно до капітана".

— Гладкий! До капітана! Швидко!

Замість відповіді: "Єсть до капітана", Гладкий тихесенько скрикнув: "Ой!" — і зразу ж вийшов.

По дорозі йому сповіщають, що неприступний острів, який піднімається своєю білою вершиною серед айсбергів, тільки-но назвали його ім'ям.

"Не може бути,— думає Гладкий, оглядаючи свій одяг на ходу.— А втім, хто знає".

— Ось він, дивись! Острів!

Справді, по правому борту вдалині видніється острів. Гладкий швидко піднімається на шканці і прямує до капітана.

— А ось і сам Гладкий! — чути голос Беллінсгаузена.

— Ну, що, Гладкий? — посміхається до нього Завадовський.— Ось острів назвали твоїм ім'ям! За віддану працю.

— Острів Гладкого! На, подивись!—Астроном Си-монов теж посміхається, простягаючи Юхимові Гладкому підзорну трубу в присутності капітана.

— Поздоровляємо, Гладкий! — почувся на вітрі го" лоси штурмана, помічника і двох марсових.

Гладкий не взяв труби. На нього наплинув раптом потік найскладніших почуттів, але він стримує їх на тактовному градусі. Не треба.

Дивлячись одним оком на улюбленого свого капітана, він вирішує, як і завжди, не проминути можливості і тут, на капітанському містку, поговорити про життя з розумними серйозними людьми.

— Осмілюсь доповісти, вашкобродь: на острів цей давати своє ім'я — Гладкий — ніяк я, пробачте, не згоден.

— Чому? — голосно спитали всі, посміхаючись.

— Це дивно!

— Моє ім'я, вашкобродь, для теплих, лагідних земель,— тепло й лагідно посміхається Гладкий.— Хіба можна сказати, що це острів Гладкий чи Гладкого? Ні, Я краще почекаю, і ви не спішіть. Відкриється острово-чок на екваторі або тропіку та щоб нижче — тоді, будь ласка. А на ці високі острови,— Гладкий журно махає рукою за борт,— є більш високі і поважніші імена: царів, князів чи королів. Будь ласка — Наполеон, султан турецький...

— Ви чуєте? Гладкий образився!

— Звичайно.— Гладкий вирішує до кінця захищати своє ім'я.— Наполеону й то дали "Святу Єлену". Всьому світу відомо. Мене ж, вашкобродь, світ нехай знає з іншого боку... Острів Гладкого!..— В голосі матроса чути нотки образи і навіть докору.— Острів Гладкого, вашкобродь, повинен радувати око людське родючістю, кольором... Е-е... яй-яй!..— Забувши, як це не раз бувало з ним, що він перед начальством, Гладкий похитав головою і обернувся в бік океану, аби ще раз поглянути: "Боже, і це мій острів!" Але острова вже не було... Нездійсненна мрія сховалась навіки від його очей за велетенським блискучим айсбергом, оточеним ревучими бурунами. Смуток сколихнув океанську душу Гладкого. Він замовк і замислився. Замовкли навколо і всі його улюблені командири. Дивлячись у туманну бурхливу далечінь, кожен заглибився в свої думи.

Темніє. Надходить ніч, повна тривоги, з звичною стріляниною, фальшфейерами і

знов стріляниною і безнастанним вглядуванням у темряву. Але ось настає ранок, і кораблі йдуть поруч на дистанції трьох кабельтових. Беллінсгаузен і Лазарев сигналізують один одному. Команди на борту, на вантах.

На "Востоке" Беллінсгаузен дивиться в бік "Мирного". Сигнальник-"телеграфіст" передає йому слова Лазарева:

"Поздоровляю "Восток" з хоробрим виходом з криги".

Беллінсгаузен. Передай спасибі. Ми зробили, можливо, дещо сміливе, ви зробили неможливе. Екіпаж "Востока" салютує вам!

— Ура! — грянув екіпаж "Востока".

— Барабанщик, дроб! — лунає команда. — Вогонь!

— Ура, ура, ура!..

На "Мирном". Екіпаж на палубі і на вантах. Чути постріл з "Востока", другий, третій. "Мирный" відповідає.

Лазарев (до Обернібісова). Відходимо нарізно. Сім пострілів.

Чути ще чотири постріли "Востока".

(До моряків). Сигнал розставання. Відходимо нарізно! (В бік "Востока"). Прощай, "Восток"!

Моряки дивляться на "Восток".

— Прощай, "Восток", прощай, товаришу!..

На "Востоке" Беллінсгаузен і Торсон. Матроси на вантах і салінгах махають: "Прощай, "Мирный"!"

З трюму виходять мореплавці "внутрішніх вод". Гладкий розчулений:

— Півроку заважали один одному, а розлучатися жаль. Прощай, друзяко "Мирный".

Розходяться і зникають кораблі в океані. З води напливом виникає морехідна карта з мультиплікаційним зображенням різних курсів "Востока" і "Мирного" до берегів Австралії (Нової Голландії). На карті по шляху "Мирного" ставиться хрест над трьома островами "Ройял компані Айлендс". Немає ніяких островів!

Виникає "Восток" з наплаву під блакитним небом. Тепло. Блакитне море, небо і чарівні зелені береги Порт-Джаксонівської затоки — все залите сяйвом південного сонця.

"Після похмурої суворої країни,— де, здається, всі серця людські холонуть, і людина, зближаючись почуттям з оточуючим навколо, буває понурою, задумливою і суворою,— раптом тепло, і лагідна блакить, і ці зелені береги!

Всі насолоджуються прекрасною погодою, виносять з вологих приміщень вбрання, книги, карти. Симонов встановлює на палубі свої астрономічні прилади, його помічники витирають скельця в підзорних трубах, щоб ясніше бачити примітне на березі".

З трюму, наче з пекла, посміхаючись і хмурячись від яскравого світла, пожовклі, сірі, побряклі піднімаються трудівники низу.

Матроси "Востока" на землі. Російські селяни, давно вже вдягнуті в строгу форму моряків, давно віддалені від рідних полів і лук,— зійшли на берег.

— Земля... ти, боже мій! Ой як гарно! Ой як хороше! Тепла...

— Землиця... Ліс!..— Паліцину раптом здалося, що ліс у нього поплив перед очима.— Ох, братці, мене щось хитає. Пливе, наче палуба перед очима... Дайте полежу трошки! (Лягає), Касаткін, адже це рай? Касаткін! Ра-ай...

Касаткіну не хочеться лягати. Здивований, як завжди, і радісний, він застиг у позі своєї звичної постійної готовності до дії і, не витримавши, кидається в танок.

Деякі матроси просто ходять по зеленій галявині парами, взявшись попід руки. На їх обличчях щастя і мир. Гладкий розтирає в шкарубкій долоні землю і нюхає.

— О! Оце я розумію, острів. А ось що люди світять грішним тілом,— це вже непорядок. (Помітив вдалині постать). Ей! Чорнява! Здрастуй! Соромиться, сховалася... Живуть погано... Ай-ай-ай...

Астроном Симонов і два підштурмани — Шеркунов і Крюков — становлять "інструмент для спостереження справжнього півдня, а вночі проходження через меридіан зірок південної півкулі". Шеркунов, Крюков і унтер-офіцер артилерії Кисельов старанно допомагають молодому вченому. Це їх щастя, якого вони вже ніколи не забудуть.

Вчений наблизив їх до високого свого діла, і життя вже здається їм наповненим особливим, небуденним змістом. Він навіть називає їх панами:

— Астрономічне спостереження, панове, провадив у південній півкулі один лише Локаль на Мисі Доброї Надії... Потримайте, будь ласка... Приготуйтеся записувати...— Астроном Симонов точний, діловитий, не поспішає.— Швидше б добратися до південних сузір'їв. Ви розумієте, як це важливо для всіх астрономів світу?!

Біля шлюпки, на березі, лейтенант Торсон. До помічника:

— Постав озброєних вартових на випадок нападу.

— Диких?

— Всяких.

На борт "Востока" піднімається по трапу родина тубільців. Вони низько вклоняються і намагаються посміхатись, щоб виявити радість.

Старший з них одягнений в драні штани англійського матроса. На лобі пов'язка з шнурків, пофарбованих червоною глиною. Босий. Торс голий. На грудях на ланцюжку висить велика мідна бляха на зразок чвертки місяця з написом по-англійськи.

За старшим виступає родина: чорна дружина, ледве прикрита байковою ковдрою, з кучерявою шевелюрою, прикрашеною зубами кенгуру. Донька напівбіла, два сини, схожі на батька, і ще кілька майже зовсім голих австралійців.

— Ай ем кінг Бонгарі! — промовляє "кінг" поганою англійською мовою, показуючи свій паспорт на грудях.— Бон-га-рі!

Голос у Бонгарі хриплий, розбитий. Щось жалюгідне, потворно пародійне і разом з тим драматичне.

— Король Бонгарі! — голосно перекладає Торсон. Матроси вражені. До нестями хочеться сміятись.

А дівчина! Не дай боже! Але тихше, тихше — король!

— Йес! Кінг Бонгарі! Хіер із май вайф квін Мадора! — Бонгарі рекомендує свою вірну дружину.

— Її величність королева Мадора!.. Тихо!.. Всі затамовують подих...

До Беллінсгаузена в кают-компанію входить матрос:

— Мічман Торсон просить доповісти: на борт прибув його величність тутешній король з королевою!

Беллінсгаузен поспішно виходить. Побачивши Беллінсгаузена, Бонгарі зразу догадується, що перед ним капітан корабля, і, низько вклонившись, підходить до нього.

— Ай ем кінг Бонгарі! Хіер із май пипл! Хіер із май ленд! (Жест у бік берега).

— Ось мій народ, ось моя країна! — перекладає Торсон.

Бонгарі вдоволений. Капітан промовив якісь хороші слова. На палубі знають усі тепер, хто такий Бонгарі, і всі від радощів сміються.

Торсон підходить близько до Бонгарі, щоб прочитати напис на блясі. Бонгарі став у горду позу.

— Бонгарі. Начальник в Брокен-Вайє 1815,— голосно читає Торсон.

— Ай ем кінг Бонгарі!..

— Так, так, кінг, бачу,— Беллінсгаузен дивиться на Бонгарі доброзичливо і вдумливо, наче лікар на хворого підлітка.

— Щось дуже сплехував, вашкобродь, король,— зауважує матрос Паліцин.— В одних штанцях, і он голову, дивіться...

— Так. Хто тобі пробив голову, Бонгарі? — питає Беллінсгаузен.

— Хіер із май пипл, хі воз дранк. (Мій народ, він був п'яний),— відповідає досить байдуже король австралійців, помітивши по жестах, що мова йде про його перев'язану рану.

— Вашкобродь, може, баришню одягти, королівну. Матросам дуже ніяково. Щоб не почав хтось бавитись.

— Всіх одягти. І нагодувати! — наказує Беллінсгаузен.— Вина давати небагато.

— Як це смішно, коли б не було так сумно. Король — парій! — говорить Торсон Завадовському і Михайлову, який, радіючи, почав вже малювати портрет Бонгарі.

— Так, так... Батечку, краса яка! — захоплюється Михайлов.— А ніс! Дивіться, ніс! Ох і краса ж, мати божя! Скільки живу, не бачив такого носа. Ось ми його зараз... А-ах!

— Ти що ж це, ваша величність, так запустив себе!— з докором, хоч і не без деякої поваги говорить немолодий вже матрос Барабанов, вдягаючи на Бонгарі червону гусарську куртку.— Раз ти король, треба форму зберігати. Є, ваша величність, примовка: який піп, такий і прихід. Королевичі теж голі, куди це годиться! Дівчина — стид і страм... Не крути головою, дай застебнути. Ех, неохайний!

Королева Мадора вже красується в новій ковдрі. Матроси підходять з розкритим простирадлом, щоб накрити дівчину. Раптом вся королівська сім'я насторожується. У королеви Мадори навіть бокал застигає в руці. З боку трапа чути неймовірно грубий вигук. На борт "Востока" піднімається капітан королівського порту Джон Пайпер.

В ті часи Австралія, або Нова Голландія, зовсім не була схожа на сучасний домініон

Сполученого Королівства Великобританії. Австралійських' аборигенів тільки-но починали витіснити в глиб материка англійські переселенці, серед яких було чимало висланців із англійських тюрем злочинців. Все це, безперечно, надавало Новій Голландії тих часів своєрідного колориту.

— Де ця проклята чорна наволоч?! Третій раз сьогодні перебігають мені дорогу, мерзенні ідоли! Троглодити!..

Здоровий, з обличчям веселого ката або п'яного м'ясника, Пайпер шукає очима королівське подружжя.

— Де ці брудні чорти?!

Королівського подружжя вже нема на борту. Все королівське сімейство із звичною легкістю плигнуло за борт і, як здавалося матросам, пішло на дно. Пайпер іде по палубі назустріч Беллінсгаузену, шукаючи когось пожовклими від люті очима, в тому стані веселого оп'яніння, з якого він уже не виходить добрих два десятки років.

— ...цей проклятий диявол зі своїм виводком?!

— Ви кого маєте на увазі? — лейтенант Торсон перекладає на англійську мову питання Беллінсгаузена.

— Бонгарі! Короля! Я бачив біля трапа його брудний човен, який здуру подарував йому генерал-губернатор. Цей проклятий чорний кіт, де б я не зустрів його, завжди віщує невдачу! А! Сакраменто!

Ревучи і трясучи рудими кулаками, Пайпер підбігає до борту якраз в ту мить, коли король Бонгарі виринув біля свого човника. Почувши Пайпера, король миттю заглиблюється знову в воду, після чого королівський човен починає швидко відходити в море зовсім незрозумілим способом. Вдалині виринула королівська династія і, хапнувши повітря, знову зникає під водою. Але капітан Джон Пайпер уже забув про Бонгарі. Біля входу в бухту він помітив появу трьох кораблів. Взявши у помічника підзорну трубу і прийнявши картинну позу, Пайпер почав вдивлятися.

Капітан-лейтенант Завадовський теж подивився в трубу і впершому кораблі, що йшов трохи попереду, зразу ж пізнав "Мирного".

— Панове, "Мирный"!

Радощам офіцерів і матросів "Востока" не було краю. Беллінсгаузен потис Завадовському руку. Пайпер продовжував дивитись на два інших кораблі.

— Святе причастя! — гукнув він раптом, багровіючи.— Знову Доуні і Кінг! (До Беллінсгаузена). З Лондона тюрми пливуть. І де вони там фабрикують стільки злодіїв і вбивць! Увесь материк перетворюється на каторгу! Не розумію, нащо вам, росіянам, плавати в цих широтах!.. Здрастуйте... Прокляті богом моря і такі ж землі. Людожери, п'яниці, злодії. Пекло! Так і запишіть собі у корабельний журнал: капітан Порт-Джаксона Джон Пайпер не розуміє, нащо вам тут плавати. Від цих чорних тварюк і каторжників, їй-богу, можна к чорту спитися!

— Дивно. А мені, уявіть, чорні здалися дорослими дітьми,— сказав Беллінсгаузен.— Вони навіть голі, як діти. Вони перебувають у дитячому віці!

— Хто! Бонгарі дитя? — Пайпер саркастично сміється.— Ця брудна тварюка

Бонгарі—король — перший ледацюга!

— Можливо, сер. Але королі взагалі ледарі,— сказав по-англійськи Торсон, не перекладаючи цієї фрази Беллінсгаузену.

— Як? Як ви сказали? Е-е, капітан! Та ваші офіцери мають... гумор!.. Святе причастя. Через цього короля-диявола мало не забув сказати, чого я опинився на цьому борту: джентльмени, вас запрошує генерал-губернатор!

Генерал-губернатор Нової Голландії Макварі і його чарівна дружина приймають Беллінсгаузена і його офіцерів з виключною привітністю.— Сніданок відбувається в саду, біля будинку, серед квітів, з надзвичайним краєвидом на бухту і океан.

Губернатор. Джентльмени, який прекрасний день, чи не правда?

Беллінсгаузен. О, так!

Лазарєв. Так, сер.

Губернаторша. А який краєвид, дивіться! Божественні фарби! О, як повинно це радувати ваші очі після суворих крижаних пустель! Будь ласка.

Беллінсгаузен. Це дуже красиво, міледі.

Губернаторша. О-о! О-о!

Губернатор. Прошу вас.

Лазарєв. Дякую.

Беллінсгаузен. Спасибі.

Губернаторша. Півроку льодів, туманів і знову льодів і — жодного шматочка землі! О-о!

Пауза.

Губернатор. Ви там, звичайно, нічого не... всупереч твердженням геніального Кука, не е... Лазарєв. Н-ні.

Губернатор. Ні — в розумінні так чи?.. Лазарєв. Чи?

Губернаторша. Ви так сказали "ні", наче подумали — так.

Беллінсгаузен. Так, міледі. Містер Лазарєв саме так і подумав.

Губернатор. Ви що ж, просувалися далі Кука? Лазарєв. Так, сер. Губернатор. І... ви бачили? Лазарєв. Так.

Губернатор. О! Ну, тоді... О-о!.. Звичайно... Кінець кінцем, і капітан Кук... Так! Всі ми люди. Це грандіозно! (Він зрозумів все і майже задихається від прихованого хвилювання). Ваш курс, отже, тепер Кронштадт?

Беллінсгаузен. Поки що ні, сер. У нас поважне до вас прохання — допомогти нам в ремонті. Маємо завдання Академії наук уточнити морехідні карти й обдивитись свої острови в Тихому океані. Після чого ми ще раз перевіримо...

Губернаторша (до Пайпера). У них є острови в Тихому океані?

Лазарєв. Так, міледі. Більше трьохсот островів.

Губернатор. Та-ак?.. І що ви потім гадаєте перевірити?

Лазарєв. Ще раз Південь. Біля полюса.

Губернатор. Блискуче!.. За успіх ваших дерзань! За мужність, яку я завжди поважав! (Чокаються). Хай у Європі ходять чутки про вашу загибель, а ви робіть своє

діло.

Лазарев. Так? Невже є такі чутки?

Губернатор. Уявіть, так. Одержав, е-е... від морського міністерства лорда Пальмерстона. Дуже вболіває.

Беллінсгаузен. Приємно зворушений. У нас, уявіть, екіпаж обох кораблів абсолютно здоровий, як одна людина!

Губернатор. Феноменально! Ну, на те ви росіяни... Сфінкси...

Беллінсгаузен. Сподіваюсь, ви не відмовите в люб'язності сповістити про наше повне благополуччя.

Губернатор. Вважатиму своїм обов'язком. Капітан Пайпер!

П а й п е р. Так, сер.

Губернатор (до Лазарева). Ви, сподіваюсь, встигли вже здружитися з капітаном Пайпером? Л а з а р е в. О, так, так!

Губернатор (до Пайпера). Відберіть особисто кращий корабельний ліс і кращих майстрів для капітального ремонту "Востока"... і...

— "Мирного", сер.

— Так, сер.

— Я сподіваюсь, містер Пайпер, все буде зроблено так, що Британії не доведеться червоніти перед Росією.

— Будьте спокійні,— шанобливо відповів капітан Пайпер.— Британія ще ні перед ким не червоніла.

— Наш старий принцип,— з посмішкою відповідає губернатор, підводячись.

Після сніданку губернатор показав гостям своїх коней, мавп, чудові свої лісні угіддя на узбережжі і навіть здаля показав короля Бонгарі, який швидко зник у кущах, побачивши капітана Пайпера.

І ось змінюється картина, увесь її характер. Навіть головні її герої — "Восток" і "Мирний" — помітно змінили свій зовнішній вигляд. Добре відремонтовані й оснащені в гостинному Порт-Джаксоні, вільно і плавно рухаються вони серед південних морів, про які і по цей день ходять серед юнацтва найзахопливіші легенди.

Прекрасні схід і захід сонця, один від другого урочистіші. Величні ночі. Південні зорі в небі і в глибині безбережних тихих океанських вод. Із води напливом виникає морехідна карта з позначенням шляху кораблів у Великому океані до островів Таїті, і знову тоне в глибині. А на зміну виникають один за одним невідомі коралові острови, і що не острів,— рай на землі.

Беллінсгаузен дивиться в підзорну трубу на один з нових островів.

Художник Михайлов пише пейзаж, захоплений, як завжди, від повноти душевних своїх сил, щасливий і вражений щедрістю природи. Свої захоплення він виявляє одними й тими ж нескладними словами, але щоразу в ці слова він вкладає нові інтонації, що свідчать про невичерпну любов його до світу. Так композитори творять свою безмежну, мов океан, музику всього-на-всього лише з семи нот.

— Краса ж яка! Боже мій! Скільки краси гине дарма!... А-а! От краса! Чудово!

— Ну, це я розумію, справді так,— зауважує Гладкий, приставлений в помічники до художника.— А ось коли ви кричали це слово в... Антраїді, я думав, вибачте, що ви трошки звихнулися.

— Там своя краса, Гладкий, тут своя краса. Невже, по-твоєму, айсберг некрасивий, особливо в шторм?

— Ні, вашскобродь. Такого я не помічав. А що справді було красиво — це коли Паліцин воду з трюму качав. Дуже художня робота!

Але художник не чує останніх слів Гладкого. На березі віддаленого острова він помічає метушливі фігурки людей. Їх бачать в підзорну трубу Беллінсгаузен і Завадовський.

Дві шлюпки плывуть вздовж піщаної мілини, приблизно на віддалі польоту списа. Беллінсгаузен і Лазарев стоять серед матросів на весь зріст, марно розмахуючи над головою пальмовими гілками миру.

На березі твориться щось невидане. Натовп голих острів'ян біжить біля самої води, вигукуючи і грізно по-трясаючи своїми списками. Кожен з них намагається здаватися страшним, використовуючи для цього дикі стрибки, вигуки, образливі жести, люті гримаси, як допоміжну зброю. Їх жах перед білими безмежний. Нелюдські вчинки білих рабовласників, їх могутність і жорстокість спричинялись до запустіння цілих океанських архіпелагів. Від однієї лише присутності білих кінчалось на райських островах життя. Жінки впадали в дивне оціпеніння і переставали народжувати дітей, наче для них прийшов кінець світу. Через тридцять років про це буде писати Дарвін.

Матроси дивляться на берег приголомшені. Здавалось, туга проникла в атмосферу, у воду.

— Ох, братці, щось недобре діється тут...

Жінки стогнуть в лісах, кидаються у лісові озера. Стривожені птахи. Звуки ридання і безнадійного смутку сповнюють острів.

— Що роблять, дивіться! Підпалюють ліс!

Справді, перед очима моряків починає горіти ліс, підпалений з різних кінців. Кружляють птахи над лісом. А вздовж берега, кидаючи списи, дротики й каміння, біжать острів'яни-воїни.

— Мороз проходить поза шкірою, наче мене прокляв хто,— говорить матрос Паліцин.— І страшно не за себе, вашскобродь. За них, за оцих голих, страшно. Такого мороку не бачив ще.

— Вашскобродь, дозвольте дробовичком пужнути! По м'яких місцях би разочок.

— Ні в яким разі!.. Що ви?

— Я дуже ніжно,— просить Касаткін.— Неможливо ж далі так плавати. Адже це вже п'ятнадцятий острів! Ми їх, звольте бачити, відкриваємо, трудимось, а вони казяться!

— Вони не казяться. Вони жахаються,— говорить Беллінсгаузен.— Повертайте до корабля. Коли люди нас не бажають, якщо не можна висадитися на берег без застосування зброї.— не треба висаджуватися.

Наступає вечір. Смеркає. Ніч.

Тихий океан переливається фосфоричним світлом, і здається, що корабель оточує не звичайна піна і бризки, а вогонь і золото, а струмок за кормою здається рікою в океані. А в безодньому небі серед величного ходу нових південних сузір'їв Чумацький Шлях сяє особливим невідомим людям з півночі світлом. На темному небозводі проносяться яскраві метеори. І над усією цією красою в безмежному просторі світиться Південний Хрест. Невимовно прекрасна тропічна ніч Полінезії. Але чому ж у відчутті прекрасного радість і мир поступились місцем тривози і якійсь недобрій таємниці?

Тихо б'ють склянки на кораблях.

— Коли розглянути все, що заподіяв для роду людського в Тихому океані цей прославлений Кук, можна жахнутися!

Завадовський і художник Михайлов стоять на шканцях "Востока" і замислено дивляться в бік берега. Перед ними в сутінках вогні пожеж, і здається, наче скорботні вигуки несуться до них з острова. На палубі Торсон продовжує розповідати матросам:

— Відкриваючи різні народи, нещадні мореплавці... Ой, скільки кольорових дітей постріляно, зґвалтовано, пограбовано. Скільки згубили наївних острів'ян, які за богів вважали ці зграї океанських піратів.

Торсон замовк. Офіцери й матроси стоять мовчки, затамувавши подих. Гнівний і скорботний стоїть серед них Торсон, втопивши свій погляд в бік островів. Цих вогнів і жалібних вигуків він не забуде вже ніколи, йому не раз згадаються казкові полінезійські ночі в холодному Сибіру, в далекому Селенгінську, де буде зносити він довге безрадісне життя каторжника-декабриста. Згадаються світлі дні молодості і далекі блакитні моря...

На салінгу до самого світанку тихо співає Касаткін, линучи мріями до своєї Надії. Розвиднілось.

На шканцях, під тентом за робочим столом, серед карт, таблиць, обчислень працюють Беллінсгаузен, Симонов і Купріянов.

На основі найточніших вимірів складається нова океанографічна карта Полінезії, точність якої згодом дивувала всіх мореплавців. Це — улюблене заняття Беллінсгаузена. Душно. Кітелі скинуті. Настрій відмінний.'

— Ось тобі і "небезпечне море"! Пам'ятаєте слова Гаврила Андрійовича: "Не ходи!"

— Так. Сімнадцять нових островів нікому досі не відомих.

— Картина!

— "Архіпелаг росіян" — яка краса! — Купріянов тільки що написав каліграфічним почерком ці слова на карті.— Острів Голеніщева-Кутузова, Єрмолова, Баркляя де Толлі, Чичагова, Милорадовича, острів Раєвського! Імена!

— Божественно! Небагатьом випадає в житті щастя сказати — хай буде острів, і є острів, правда?!

— Два острови праворуч і ліворуч за шість-сім миль,— сповіщає, увійшовши, лейтенант Торсон.

— Ну от, ще два! Дев'ятнадцять. Назвемо один в честь корабля "Восток",— говорить

Беллінсгаузен,— другий в честь Михайла Петровича — острів Лазарева. Звичайно, це все чудово. Адже що таке коралові острови і мілини? Хребти підводних гір. Дивіться. (Показує накреслену схему). Ось вони і піднялися з дна океану паралельно Кордільерам,— Беллінсгаузен весь заглиблений в свої думки.— І кожен кораловий острів — це велична будова, створена черепношкірими. Коли вершина будови зводиться над поверхнею океану, морська трава, сміття, пташиний послід і мертві птахи, згниваючи, утворюють ґрунт. А насіння, що приносять хвилі й птахи, дає початок рослинності. Я так гадаю.

Коли ввійшов Лазарєв, всі підвелися. Підвівся і Беллінсгаузен назустріч радісному другові.

— Михайле Петровичу, дорогий, з добрим ранком!

— З добрим ранком. Вітаю з "Архіпелагом росіян"!

Далі картина набуває зовсім іншого характеру. Незрозуміла мова острів'ян "Архіпелагу росіян" і Таїті. Незрозумілі їх звичаї, наміри, вчинки. Але головне зрозуміле. Воно звучить для моряків в одному слові — "юрана".

— Юрана, юрана! Привіт, привіт! — чують вони з уст красивих довірливих острів'ян. Тому, хоч полінезійці балакучі, будемо знімати картину, не чуючи слів. Хай для більшої правди слова замінить музика, пісні матросів і знову музика, і "юрана, юрана" (привіт, привіт) — перше слово, що запам'яталося.

Якщо перекласти на мову звичайних понять враження від мелодики їх слів, міміки, жестів, від їх дитячих безпосередніх виразів почуттів, поглядів, від веселості та легкості вдачі, то загальний їх зміст звучатиме приблизно так:

"Ми діти. Світ наш дуже малий. Ми не знаємо, звідки ви прийшли. Можливо, ви чужі боги. Ви могутні і незрозумілі, як незрозуміла більшість ваших вчинків і речей. Але більшість ваших предметів прекрасна, тому дайте їх нам. Дайте нам сережки, люстерка, намисто, гвіздки, магнітну смішну стрілку. І дайте нам п'янок напоїв, ми любимо веселість. Як жаль, що ніхто з вас не вміє добре плавати і що ви не красиві. У вас немає кольору. Ваша шкіра біла, і це смішно і трохи навіть страшно й гидко. Шкіра людини мусить бути такого красивого кольору, як у нас. Але — юрана, юрана — ми бачимо у ваших очах доброзичливість і дружні наміри. Живіть з нами".

Острів'яни виявляють морякам свою приязнь і гостинність, запрошують в свої оселі, частують кокосовими горіхами й апельсинами.

Молода прекрасна острів'янка, її звати Вайрау-Маті, частує Завадовського і художника Михайлова свіжою кокосовою водою. Вони дарують їй сережки. Вона посміхається і щось говорить, гармонійна у своїх рухах, природжена художниця.

Дівчата і молоді жінки фарбують тканини.

Інші виготовляють фарби з маленьких ягід.

Дехто розмальовує квітами тканини.

Михайлов пише портрет їх короля Омері, величного й простого, вдягненого в білий одяг. З якою дитячою цікавістю спостерігають острів'яни за його роботою, радіючи і подитячому захоплюючись кожною рисою схожості.

Симонов, Купріянов і Обернібісов підходять до маленької річки, що впадає в море. Дівчина, дуже схожа на Вайрау-Маті, підводить їм човна з того боку, бредучи вище колін у воді, і так перевозить їх на другий берег.

Матроси Кисельов і Гладкий розмовляють з чоловіками-острів'янами. Кисельов записує в книгу полінезійські слова.

Ось з піснею проходять матроси в супроводі веселої юрби.

Ось віддаляється острів Таїті. Люди на березі, у воді, на човнах. Музика острова. Юрана, юрана!..

Ідуть кораблі в океан. 21 серпня кидають якір біля острова Оно. До кораблів наближаються сотні острів'ян на полінезійських човнах. Прибуває і сам Фіо — король острова, п'ятдесятилітній, великого зросту, смуглявий атлет, перев'язаний вузьким поясом, як і всі острів'яни південних морів. Коли король Фіо зійшов на корабель, Беллінсгаузен вийшов йому назустріч. В присутності офіцерів він обмінявся з королем на шканцях вітанням, урочисто торкаючись носами, після чого Фіо зразу сів на підлогу. Беллінсгаузен і Завадовський сідають так само. Двоє наближених короля теж сідають в коло. Король Фіо бере подану йому бездоганно гарним юнаком — сином — пальмову гілку і передає своєму головному наближеному. Взявши з рук короля гілку і високо піднявши її над головою, наближений почав пісню дружби.

Цю пісню підхопили острів'яни в човнах.

Оркестр заграє "Коль славен". Беллінсгаузен начепив на груди короля срібну медаль. Потім зробив саме головне — наказав подарувати острів'янам, що хто міг.

Матроси "Востока" починають роздавати сокири, ножі, пилки, одяг, намисто, насіння, лопати, матерії — все, що залишилось у них для подарунків народам. Багато голих коричневих рук простягаються назустріч матроським рукам, і в міру того, як зростає вдячність і радість у серцях тих, що отримують, зростає і радість віддавання у тих, що дають. І здається, що в цій безкорисній справі найщасливішим у всій Полінезії був Проша Касаткін. Він увесь сяє, віддаючи дарунки.

Беллінсгаузен замислено дивиться на приголомшеного короля Фіо, на гарних його людей, які ще не бачили заліза, і на своїх героїв.

Однак пора. В Південній півкулі почалась весна, шлях далекий, і Оно на їх шляху — останній острів в океані.

Ось і він зникає за небосхилом.

Юрана!..

"Пориви вітру жахливі. Хвилі підіймаються, як гори, і підвітряні їх боки круті через надзвичайну густоту води. Море вкрилося піною, повітря наповнилося водяними бризками, зірваними вітром з вершин валів, і бризки ці, мішаючись з падаючим снігом, утворили надзвичайний присмерк, і ми майже нічого не бачили попереду".

Біля штурвала вдягнені по-зимовому штурман Ільїн і Обернібісов.

— Наступає ніч!

— Як?!

— Ніч наступає.

— Все одно... Несе вже нас навмання!

— На кригу!

— Все може бути!

— Вже десь плаває вона! Чую серцем...

— Що?!

— Крига спереду! Крига! — кричать з салінгів і з баку.

— Вона!..— штурман з ненавистю вдивляється в крижину. Штурвальні з люттю крутять колесо. Ні! Надто пізно! Не втекти вже "Востоку" від цього... Вона вже колишеться перед очима. Шість могутніх рук крутять штурвал. Скоріше, скоріше! Скоріше, скоріше!

— Хотів би я знати в останню хвилину, де ми? Де ми перебуваємо?

Солона вода наповнює йому вуха, ніздрі, рот, б'є в підборіддя. Відкривши очі, він відпльовується.

Серед оглушливого шуму, плеску і вигуків команд чути різкий, несамопитий звук. Заглушуючи всі останні звуки, він наростає швидко, з гнітючою нестримною силою, наближається, шириться і раптом, розірвавшись на тисячі хаотичних звукових осколків, щезає в гуркоті урагану.

Це звук мультиплікаційної карти: мчить по глобусу червона стріла від берегів острова Таїті, через тропік Козерога, минаючи Порт-Джаксон, Тасманію, острів Макварі, піднімається в заполярне коло, огинає, звиваючись, всю білу пляму біля Південного полюса. Майже біля мети...

Солона хвиля ще раз б'є Ільїна в підборіддя і заповнює ніс і рот... Корабель знаходиться на такій близькій віддалі від плавучого крижаного острова, що корабельна аварія неминуха. Але в останню секунду перед явною своєю загибеллю не занепали духом моряки. З неймовірними зусиллями поставили вони штурмові стакселі, і "Восток" пролітає повз величезну кригу, майже торкнувши її бортом.

Пронесло!.. Але від перевантаження парусів на корабель звальюються нові жорстокі удари. Він починає занурюватись носом у воду.

— Гармата!.. Вогонь!

Гуркоче найбільша гармата "Востока".

— Слуха-ай!

Слухають на салінгах, на баці — немає відповіді "Мирного".

"Мирній" іде недалеко. Тільки не лише гарматних залпів "Востока" не чути, власні голоси ледве-ледве чутні на "Мирному". Обернібісов і Ільїн біля штурвала в бризках і піні.

— Не чую!!!

— Двадцять один день шторму!

— Так!!! Уже всі звикли!

— Що?!?!

— Звикли всі. Так створено світ!

— Паруси не по шторму!

— Наказано так іти!

Корабель хитає так, що всякий рух на ньому вже небезпечний. Навіть лежати в каюті важко.

В каюті:

— Постріл?!

— Не чую... Що?

— Наче постріл з "Востока"!

— Не чую!.. Сьогодні обіду не будуть варити!!

— Який там обід...

А на "Востоке" в одній з палуб, де розмістилися матроси, біля ліхтаря примостився Кисельов. Думаючи, що всі товариші поснули, він вийняв свій щоденник і почав повільно щось записувати.

— Пишеш? — почувся з темного кутка тихий голос Паліцина.

— Пишу.

— Вчений об'явився, хе! — в'їдливо сказав Сорокін і посміхнувся.

— Ну ти, досить зуби шкрити! — Паліцин звівся на лікоть. Від цього руху освітілося його лице. На темному фоні позначилося чисте чоло, на якому завжди якось тихо сяяла зосереджена думка.

— Пиши, Кисельов. Записуй, коли послала тобі грамоту доля. Я гадаю, що в людських справах тільки те й вічне, що написане, а так помремо, і сліду не лишиться,— був ти чи не був на землі.

Почувся глухий звук. Палуба затремтіла. Це сигнали "Мирному" гриміли в темряві.

— Про нас що-небудь напиши, Кисельов. Чуєш? — Паліцин дивився поперед себе, освітлений мерехтливим світлом.— Напиши, як трудилися ми, страждали і що творили для науки... неграмотні.

— Напиши, що води вже в трюмі знову шістдесят дюймів,— попросив Мамлієв.

— Почекай. Кому там потрібен твій трюм,— тихо заперечив Паліцин.

— Він не тільки мій, він і твій.

— От і не треба. Пиши, Кисельов, більше про красу. Скільки краси ми бачили в світі. Про острів Отанту...

— Написав про Отанту,— сказав Кисельов.

— І які жителі превеликі та гарні собою і смирні.

— Записано.

— А є острови без людей, лише птахи. І снігу не буває ніколи.

— Вста-ва-ай! Вахта...

Беллінсгаузен і Завадовський в трюмі "Востока". Води по коліна, наче й не було в Порт-Джаксоні ніякого ремонту.

— Що робиться?!

— Знову тече, вашскобродь! — сповіщає Гладкий. — В носовій каюті біля форштевня протікає. Чуєте?

Беллінсгаузен і Завадовський стривожено прислухаються: дзюрчить...

— Конопатили, оббивали міддю, — не помагає. Гниль — дерево.

— Що можна подумати з цього приводу? Ось тобі й не червоніючий Джон Пайпер...— думає вголос Беллінсгаузен. Йому важко стримати досаду, але він стримується. Не треба при матросах давати волю своїм почуттям.

— Доведеться збавити паруси,— спокійно і діловито говорить Завадовський, зрозумівши свого начальника, ^інакше нас залле.

— Не можемо. Не встигнемо вийти з зони криги.

— Що ж робити?

— Іти, як ідемо...

— Дозвольте, вашкобродь! — просить Гладкий. — Тверезо міркуючи,— Гладкий робить гідний жест у бік своїх товаришів,— ми вже більше пройшли, ніж іти. Коли ми поклали вже тут стільки праці, і довір'я до вашого високоблагородія, і науки, давайте... Зрештою, це тільки вода і вітер, особливої премудрості немає. Будемо вже качати до кінця. Давай, Паліцин! Юсупов! Курли-гін! Взяли.

Раптом глухий тріск. Від сильного удару криги по правому борту корабля всі похитнулись.

Командири кидаються нагору. Лейтенант Демидов, що керував кораблем, полотніє від хвилювання. На щастя, удар потрапив тоді, коли корабель спускався носом униз.

Ніч наступила, ніч.

День.

І знову ніч.

Немає шторму кінця й краю.

— Завтра різдво!

— Га-а?!

— Різдво завтра! — кричить Касаткін, гойдаючись на обмерзлій реї. Паруси вкриті льодом. Все ковзається. Не тільки рук для роботи, зубів не вистачає. Держись, Касаткін!

— Завтра різдво!

— Так! — відповідає Пилип Блоков.— Співають сьогодні у нас в Росії!!! Христа славлять!.. Ой!.. — Пилип Блоков посковзнувся. Завмерло серце в грудях на одну лише мить. Ослабнувши, розтиснулись руки. Крижаний вітер. Піднявши величезну хвилю, кидає корабель у прірву, розгойдується щогла від моря до моря,— і немає на ній Пилипа Блокова.

Яка музика розкаже? Які пісні? Чи розпачливий крик серед ночі?..

Давно це було. Минуло сто тридцять років, але дивіться,— ось він один в океані далеко за кормою.

— Прощайте!..— хоче гукнути він рідній матері й сестрам з темряви далекого свого часу, але хвиля закриває його.

В кают-компанії і палубах ніхто не знає про це. Згадуючи батьківщину і рідних, п'ють гарячий грог і співають різдвяних пісень друзі його й командири.

— Людина за бортом!!! Всі зіскакують з місць.

— Людина за бортом!!!

— Хто?!

— Не можу знати! Кажуть, Блоков.

— Блоков! Блоков Пилип?!

Кинулись на палубу офіцери й матроси. Темрява, й бризки, і крен корабля.

— Хто за бортом?!

— Матрос першої статті Блоков Пилип,— доповідає вахтовий офіцер.

— Заходів урятувати вжити неможливо,— доповідає Торсон.

Скорбота охопила корабель. В одному лише трюмі не знають про загибель товариша і, качаючи воду, линуть думками в далеке дитинство.

Але ось спускається у трюм Паліцин.

— Братці, Блоков загинув... Пилип.

— Пилип?! А-ах!.. Блоков?

— Так. Немає Блокова.

— Царство небесне. Справний був моряк.

— А який велетень! Ось вона, доля...

Довго згадували товариші Блокова, забувши про свято і гнилий трюм. Дзюрчала вода з щілин, хвилювалося "внутрішнє море" без угаву.

— Ну, що ж, братці? Взяли?!

— Гей, взяли!..

Кінчається шторм. З'являється крига. Пінгвіни, начебто радіючи з негоди корабля, оточують його, пригнічуючи своїм диким концертом. Навіть неповороткі кити розгулялися. Вискакуючи з води сторч майже на весь свій дивовижний зріст, і пірнаючи, і знову здіймаючись, і фонтануючи, наводять тугу на людей. "Восток" заглиблюється в сферу льодів і туману.

— Вогонь!

— Вогонь!

— Вогонь!

Три постріли з гармати в туман. Прислухаються на салінгах. Прислухаються біля бортів, на марсі, на юті. Немає відповіді. Не рухається звук. Але ось лунає жахливий рев буруна.

— Слуха-ай! — подає команду Беллінсгаузен.

В одну мить люди стають по всьому колу корабля: на бліндареї, гальюні, на трапах, на нижніх східцях ближче до води. Напружено й безмовно вдивляється і вслухається екіпаж: звідки бурун? Де айсберг? Де розбивається зиб об його печери, створюючи це ревіння?

— Слу-ухай! — командує вахтовий офіцер на баці. Очі придивилися. Слух напружений у всіх до краю.

їх багато, бурунів. Айсберги навколо, не напоротись би.

— Вогонь!

Немає відповіді "Мирного".

— Слу-уха-ай! Біля самої води на трапах слу-уха-ай! — наказує Завадовський.

Раптом лунає катастрофічний стук і шум — розвалюється айсберг. Цей крижаний велетень рушиться від близького пострілу "Мирного".

— Увага! Єсть "Мирный"!

Гудіння бурунів доноситься з різних боків. Не менше дванадцяти айсбергів оточили корабель. Куди рухатись?

— Крига! Крига!

— Праворуч на борт!

Затрубили сигнали, залопотіли паруси, падають купи снігу і стеклярусу із снастей на палубу. З оглушливим ревом зовсім близько пропливає крижана гора, схожа на руїни фантастичного білого замка з бійницями, баштами, арками і статуями крижаних велетнів.

На "Мирном" прислухаються до гуркоту й шуму.

— В зачарованому царстві,— говорить Обернібісов, показуючи Лазареву в бік крижини.— Погляньте, скільки їх!

— Не чути "Востока"? — питає Лазарев Новосільського, що тільки-но увійшов.

— Ні.

— Виходимо з туману.

— Слава богу.

Раптом "Мирный" захитався. Що таке? Паруси обез-вітрились.

Всі вибігають нагору і буквально застигають в оці-пенінні: "Мирный" опинився у вузькому коридорі поміж двома величезними айсбергами з одвісними стінами. Ці стіни піднімалися з океану вгору втричі вище корабельних щогл, створивши тимчасову рухому ущелину.

Матрос Розгуляев гукає з грот-салінга, що ущелині кінця не видно вгорі.

Чи пройде "Мирный" поміж Сціллою і Харібдою, чи зімкнуться вони й розчавлять його, як маленьку раковину?

"Пройшов?! Ні!" Розгуляев проноситься повільно і плавно серед грізного мовчання айсбергів, що невинно зближаються. Оціпенілий, зіщулений від страху і захоплення, немов уві сні або в казці, дивиться Розгуляев на одвісний велетенський щит. Все ближче й ближче крижані стіни. Раптом, наче з веління чарівної руки, кристалічні велетні крижини пронизуються світлим ізумрудним кольором. Сонячне проміння миттю перетворює їх в освітлені незчисленними вогнями палаци, біля яких кити пускають високі фонтани. Зверху падають каскади найдивовижніших форм, а з правого боку...

В крайньому напруженні застигають вахтові на всіх трьох салінгах, проносячись в гробовій тиші по ущелині. А з правого боку зовсім близько крижина-велетень, ціле місто з мармуровими палацами, колонадами, банями, арками, напівзруйнованими мостами, срібними селами, фантастичними, казковими.

Всі затамували подих.

Чи вистачить інерції у "Мирного"?

Вже реї торкаються кінцями велетенських стін,— так близько вже зішлись вони.

"Пронеси, господи... пронеси, пронеси!"

Сімдесят чоловік екіпажу завмерли внизу на своїх постах, і кожен, дивлячись угору, зі стиснутими судорожно руками, повільно розсуває крижані стіни:

"Давай, давай, давай!"

Кожен боїться вимовити слово, щоб звук не струсонув стіни. "А що, коли раптом рухнуть стіни на корабель від одного лише звуку?"

— Я гадаю, протягнемо,— шепоче на вухо Лазареву лейтенант Обернібісов, уперше за всю подорож відчувши небезпеку.

— Думаю — так. Обов'язково, — відповідає пошепки Лазарев. (До штурмана Ільїна).— Проходимо... проходимо... проходимо... (Голосно). Пройшли!!!

Пройшов "Мирный". Подув боковий вітер, залопотіли знову вітрила. І не встигають всі вигукнути від радощів "ура!" як, потрясаючи пустелю шумом і тріском, починають падати у воду "великі частини оного айсберга".

"Восток" в тумані. Зиб. На салінгах, на баці, біля бортів все перетворюється в слух. Беллінсгаузен буквально не сходить з бака.

— Не чути "Мирного"?

— Ні! Айсберг ревів! Розвалився!

— Ще раз дайте залп! — наказує Беллінсгаузен.

— Есть! (Виходить).

Чути в тумані команду, грім гармат, дзвінки.

— Слу-у-ха-ай!

— Туман розходиться! — кричать на салінгу.

— Рідшає туман. Бачу!.. Ні-і... Щезає!

Беллінсгаузен дивиться на воду, що трохи звільнилася від туманного покриву. Але раптове відчуття нового кольору води починає хвилювати його.

— Вода потемніла,— Беллінсгаузен повертається до Торсона.— Помічаєте?..

— Так, так... Зовсім інший колір!

Майже біля корабля з'являється якийсь чорний звір. Вітер начебто нашіптує всім: "Берег, берег!"

— Глибина?!

— Сто сорок п'ять сажень! Дна немає.

— Дна немає, але берег десь близько.— Творче прозріння, наче сонце, освітлює свідомість Беллінсгаузена і наповнює його серце радістю.

"Звичайно, це берег. Інакше бути не може. Це протилежний бік материка, до якого підходив він рівно рік тому".

Радісний, зводить він голову і раптом бачить птахів.

— Дивіться: передвісники!

— Де?

— Ось! Ось вони!

Над "Востоком" пролітають сніжні бурні птиці, піст-рянки, зграї егмонтських курей,

морські ластівки — передвісники землі.

Увесь екіпаж корабля в радісному хвилюючому передчутті свого свята. Всі очі спрямовані в далечінь — на палубах, на вантах, салінгах. Беллінсгаузен і Завадовський дивляться у підзорні труби.

— Широта шістдесят вісім градусів п'ятдесят сім мінут південної! — сповіщає Беллінсгаузену Симонов.— Довгота дев'яносто!

— Берег! Берег! Берег! Земля! — лунають вигуки з вантів і бом-салінгів.

"Неможливо вимовити словами радість, яка з'явилася на всіх обличчях. Захоплення це не дивне після довготривалого плавання у згубних небезпеках поміж льодами при хуртовинах, бурях і туманах".

Земля відкрилася зору мореплавців майже несподівано. З-за хмар блиснуло сонце, і його проміння освітило чорні скелі високого, занесеного снігом острова.

— Острів! Скелі круті! Стримлять вгору, в туман!

— Он видно мис! Дивіться!

— "Мирный"! Бачу "Мирный",— кричить з бом-са-лінга Касаткін.

— Ур-ра!!!

На "Мирном" теж бачать крилатих передвісників землі і теж всі жадібно дивляться вперед.

Телеграфіст передає Лазареву сповіщення з "Востока".

— Бачимо берег острова!

— Ура!!! — кричать на "Мирном".

Лазарев (телеграфісту). Передавай: "Поздоровляю "Восток" з відкриттям! Ура!"

На "Востоке" приймають телеграму.

Телеграфіст. Поздоровляю "Восток" з відкриттям. Ура!

Беллінсгаузен (схвильовано). Поздоровляю "Мирный" з відкриттям острова. Ура!

— Ура-а! — гримить "Восток".

На "Мирном" приймають привіт: "Поздоровляємо "Мирный" з відкриттям. Ура!" — Ур-ра! — Прогриміло на "Мирном".

На "Востоке".

Беллінсгаузен. Називаю острів високим ім'ям фундатора російського флоту...

На "Мирном" приймають телеграму: "...іменем російського флоту — острів імператора Петра Першого!"

— Ур-ра! — салютує "Мирный".

Зближаються кораблі.

В кают-компанії "Востока" біля морехідної карти, незважаючи на холод і вогкість, панує надзвичайне святкове пожвавлення. Беллінсгаузен і прибулий з "Мирного" Лазарев потискають один одного руки.

Беллінсгаузен. Ну, Михайле Петровичу! Начебто наближаємось до кінця.

Купріянов. Слава богу!

Беллінсгаузен. Начебто все, Михайле Петровичу?

Л а з а р е в. О ні! Беллінсгаузен. Як?

Лазарев. Фадею Фадейовичу, адже це тільки острів. Він не може бути один у цих широтах.

Беллінсгаузен. Звичайно, так, але...

Лазарев. Фадею Фадейовичу! Панове! Пробачте!

Беллінсгаузен. Ну й вогонь же у вас, а не характер!

Завадовський. Виходить, по-вашому, ми не біля мети.

Лазарев. Біля мети. Але острів Петра — не мета. Це форпост землі. Дивіться. (Показує на карті увесь шлях кораблів навколо відомої нам сьогодні Антарктиди). Ось точка берега, відкритого нами в січні минулого року. Ось друга. Ось третя.

Завадовський. Припустимо. Ну й що?

Лазарев. Прошу уваги... Острів Петра — ось! Ось ми. Ясно? Тут перед нами...

Завадовський. "Антаніда", як говорить Гладкий.

Лазарев. Вона сама.

Завадовський (Беллінсгаузену). Блажен, хто вірує.

Беллінсгаузен. Іване Івановичу! Торсон. Панове!

Лазарев. Так. Блажен, бо він обрещет землю... Я не розумію вашого скептицизму.

Беллінсгаузен. Панове!

Торсон. Знайшли час!

Завадовський. З такою ж підставою я можу заявити тут, на потопуючому кораблі, що не розумію вашого захоплення.

Лазарев. Можу відповісти. Я захоплююсь тому, що обожнюю нашу мету.

Завадовський. А я, виходить...

Лазарев. Ви їй просто служите.

Беллінсгаузен. Ви не можете так говорити, Михайле Петровичу! Капітан-лейтенант Завадовський, який бився під прапором адмірала Ушакова і Се-нявіна...

Лазарев. Самий доблесний моряк. Але це ще, пробачте, не все. (До Завадовського). Я не хочу думати, що далі підзорної труби світ для вас закритий.

Завадовський. Дякую дуже.

Лазарев. Пізно!..

Завадовський. Тобто?

Лазарев. ...аргументувати тут що-небудь потопуючим кораблем. Цей корабель не потоне вже ніколи. (До Завадовського). Посміхніться, Іване Івановичу, ну, швидше! Дорогий мій, ми обійшли навколо материка! (Ще раз показує білу пляму в кільці рейсу). Вітаю вас!

Завадовський (з посмішкою). Михайле Петровичу, їй-богу, ми тонемо. Фадею Фадейовичу, ну, скажіть йому.

Лазарев. Ах! Нічого не розуміє людина! Фадею Фадейовичу, вперед і тільки вперед!

— Так, так, так.— Беллінсгаузен-довго дивиться на пройдений шлях навколо Південного полюса. Заглиблений у високі свої думи, він відчув раптом під собою всю земну кулю, всі пройдені океани, моря, землі. Згадав Кронштадт, Петербург і маленький рідний свій острів Езель на Балтійському морі. Всі офіцери стоять мовчки.

Вони зрозуміли суть паузи.

— Ну, що ми можемо сказати один одному, панове, в цей день... В цей великий день,— Беллінсгаузен повернувся до своїх сподвижників.— Має рацію Михайло Петрович Лазарев. Віднині всі ми, що тут стоїмо, і ті, що на салінгах і в трюмах,— всі вже вільні від ярма труднощів, турбот, від страху і навіть смерті. Від усього абсолютно, крім священного обов'язку перед вітчизною... Вперед!

На палубах, салінгах і марсах матроси дивляться по боках і вгору, благословляючи птахів.

А в трюмі "Востока", стиснувши міцно щелепи, в такому красномовному мовчанні, з яким не зрівнятися, можливо, навіть патетичній музиці, по коліна у воді, піднімаючись і опускаючись у злагодженому ритмі, працюють для нащадків Курлігін, Паліцин, Гладкий, Юсупов...

Велично пропливають в Південному океані пам'ят-ники-айсберги, створені мільйонами років холоду.

В Росії зима.

До корабельного майстра прийшла за втіхою молода дружина Касаткіна з дитиною на руках.

— Снівся мені мій Проша...

— Касаткін? От бачиш. Потонув та потонув, дурниці які.— Степан Данилович розглядає нову модель корабля.

— ...Наче зима холо-одна!..

— Люба моя! Це у нас зима. А там зараз літо: пташки співають і спека-а! Народи засмагли, чо-орні, веселі народи.

— Ой батеньку, сімсот уже днів, сімсот ночей...

— Люба моя, що наші дні і ночі... Голубонько, світ великий... Ой, великий і прекрасний...

Носяться над океаном крилаті передвісники Антарктиди.

"Так ось вона! (Дикторський текст). Укрита бурями, кригою, в туманах і вічних снігах, Антарктида! Є така земля на планеті! Ось її берег. Ось її птахи. Ось невідомий мис тягнеться на північ. І висока гора, вища за інші гори, що йдуть вдалину за перешийком безмежним ланцюгом.

Всі моряки, як один чоловік, знімають шапки перед мрією-землею, до якої прагнули вони сімсот днів і ночей, натхнені обов'язком і жагою подвигу.

Знімають шапки. Виникає перед ними берег, суворий і величний, на який ніколи ще не ступала нога людини і не зупинявся жоден людський погляд. Антарктида...

Тричі закривалася вона від них туманом, снігами, тричі відступали перед нею і знову пробивалися, обійшли Південний полюс навколо і ось..."

Тиша. Не ворухнуться на салінгах, на вантах. Тільки птахи кружляють над щоглами з тривожними криками та водяні струмені дзюрчать, заповнюючи прогнилі трюми.

Два кораблі стоять, зупинились поруч біля самої кромки берегового льоду, біля бар'єра. Довгий і важкий шлях пройшли кораблі-брати. Прогнило дерево, вкрилися

кригою снасті, ослабли зв'язки і кріплення. Але ніщо не зломило людей. Могутність духу перемогла стихію.

На палубі "Востока" у високому радісному хвилюванні піднімається Лазарев.

— Є така земля на світі, Фадею Фадейовичу?! Завадовський, є земля! — гучним і сильним голосом, щоб чути було всім, вітає він Беллінсгаузена.

— Є Антарктида! Спасибі.

— Спасибі... (До матросів). Спасибі, братці!

Під гучне "ура" обнімаються командири кораблів.

— "17 січня 1821 року, 11-а година ранку, шістдесят вісім градусів двадцять дев'ять мінут південної широти, сімдесят п'ять градусів сорок мінут двадцять одна секунда західної довготи!" — урочисто читає астроном Симонов.

Гарматний залп розриває тишу. І знову стає тихо.

Не чути вибуху бурхливої радості, як це було при відкритті острова Петра Великого. Кожен з учасників легендарного походу російських аргонавтів заглибився в самоспоглядання. Відчувши найголовніше в своєму житті і немов оглядаючись на пройдений шлях, кожен замислився. Навіть у Проші Касаткіна на хвилину зчезло сяйво з обличчя, а на здивовані, широко розкриті очі набігли горді сльози.

— Налийте всім склянки гарячого пуншу! — наказує Беллінсгаузен.

Коли пунш роздали всім, аж до тих, що працювали безперестану в трюмах біля пробоїн і щілин, Беллінсгаузен почав свою промову:

— Матроси й офіцери! Російські люди, безстрашні і щедрі на труд і подвиги!.. Перед нами знову Антарктида, відкрита нами для людства в ім'я істини. Новий материк! Ось його берег, віднині названий ім'ям государя, який послав нас,— берег Олександра І... (Тихо до Лазарева). Михаїле Петровичу, скажіть кілька слів.

Лазарев. Спасибі, мореплавці! Від імені батьківщини! Пам'ятники, створені багатьом великим людям, зглядяться з обличчя землі всезнищуючим часом. Але берег в новій частині світу, відкритий нами для людства як пам'ятник ваших трудів, хай залишиться вічно нетлінним, як нетлінні в серцях грядущих поколінь народу нашого російського хай залишаться ваші імена. Хай перейдуть вони нащадкам і батьківщині нашої на славу в грядущі віки!..

Мореплавці дивляться з сльозами гордості й радості на своїх доблесних командирів, п'ють пунш і тихо вітають один одного.

Деякі, замислившись, оглядаються на північ, на далеку російську сторону, куди лежить їм путь.

А славні капітани дивляться на суворий берег Антарктиди і на її високу гірську вершину, що поступово заноситься снігом і туманом.

1952 р.